



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

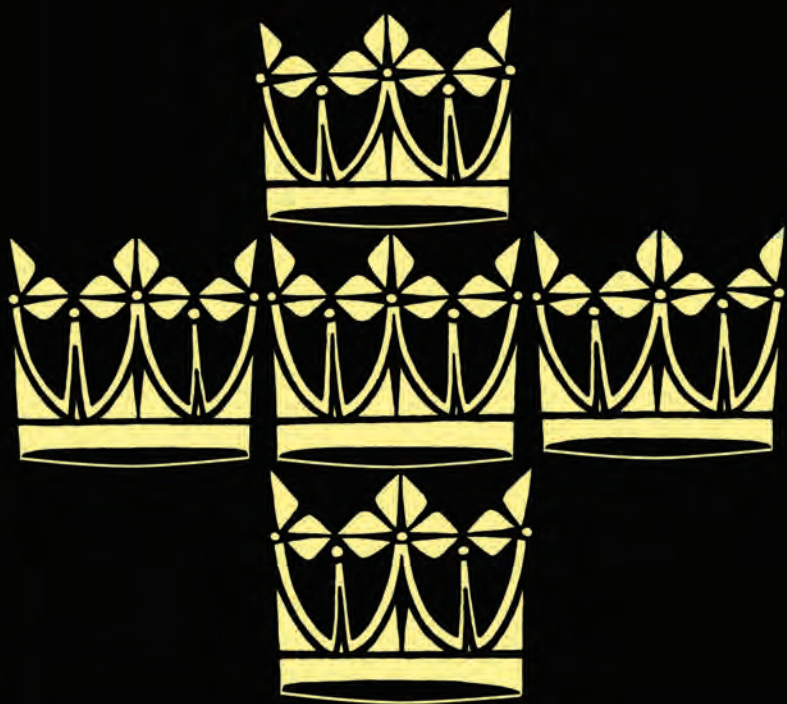
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>



<i>Ronny Skov Andersen:</i> Heraldisk kommunikation i kirkerummet	529
<i>Øystein Ekroll:</i> St. Olav i middelaldersk heraldikk og sigillografi	541
<i>Jens Christian Berlin:</i> En brittisk flagga i Alingsås – några noteringar om flaggning under 1800-talet	554
<i>Davor Zovko:</i> Heraldiska (och icke-heraldiska) modellritningar levererade av Riksarkivet under 2023	563
Heraldica varia	572
Heraldisk litteratur siden sidst	576

Hæfte nr. 129 er udgivet med støtte fra Alnefelts Legat og Riksarkivet (Sverige)

HERALDISK TIDSSKRIFT

Udgives af SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA, hvis medlemmer modtager det gratis. Tidsskriftet udkommer med to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år DKK 200,- (familjemedlem DKK 50,-). Se www.heraldik.org/bli-medlem/. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte. Ældre numre af Heraldisk Tidsskrift kan købes, hvis oplag haves.

Redaktør

Seniorrådgiver, cand.mag. Kaare Seeberg Sidselrud, AIH, FSA Scot, Granebakken 9, N-1284 Oslo, Norge – sidselrud@heraldik.org

Redaktion

Ortopædkirurg, dr.med. Halldór Baldursson, Island – baldursson@heraldik.org
Fhv. heraldisk konsulent, dr.phil. Nils G. Bartholdy, AIH, Danmark – bartholdy@heraldik.org
Docent, Ph.D. John Strömberg, aih, Finland – stromberg@heraldik.org
Professor, jur.dr. Martin Sunnqvist, AIH, Sverige – sunnqvist@heraldik.org
Ordensintendant, museiintendant, fil.kand. Christian Thorén, Sverige – thoren@heraldik.org

Redaktionsråd

Visiting Fellow, D.Phil. (oxon.) Adrian Ailes, AIH, FSA, FRHistS, Bristol University, England
F.d. ordensintendant, fil.kand. Tom C. Bergroth, AIH, Åbo, Finland
Professor em., Ph.D. D.Phil. D'Arcy J. D. Boulton, AIH, FSA, FRHSC, Canada
Konservator, cand.philol. Terje Bratberg, Norge
Heraldisk rådgivare, fil.mag. Wilhelm Brummer, aih, Finland
Professor, jur.dr., fil.kand. Eric Bylander, Uppsala universitet, Sverige
Ph.D. Clive Cheesman, Richmond Herald, College of Arms, England
Dott.ssa Laura Cirri, AIH, Italia
Fil.dr. Inga von Corswant-Naumburg, Sverige
Forsker, Ph.D. Øystein Ekroll, FSA, Nidaros Domkirkes Restaureringsarbejder (NDR), Norge
Førstemanuensis, dr.polit. Jan Oskar Engene, Universitetet i Bergen, Norge
Fil.dr.h.c. Vigdis Finnbogadóttir, Islands forhenværende Præsident, Island
Cand.mag. Poul greve Holstein, Danmark
F.d. statsheraldiker, kammarherre, fil.dr. Henrik Klackenborg, AIH, Sverige
Museumsinspektør, cand.arch. Peter Kristiansen, Rosenborg Slot, Danmark
Professor, Ph.D. Peter Kurriild-Klitgaard, AIH, FSA, FRHistS, Københavns Universitet, Danmark
F.d. kgl. ordenshistoriograf, f.d. riddarhusgenealog, fil.kand. Per Nordenvall, AIH, Sverige
Dr Agnė Railaitė-Bardė, AIH, Lithuanian Institute of History, Litauen
Elizabeth Roads, LVO, AIH, FSA, FSA Scot, Secretary to the Order of the Thistle, President AIH, Skotland
Professor em., dr.phil. Georg Scheibelreiter, AIH, Østrig
Fil.dr. Leif Tengström, aih, Finland
Dr. Tudor-Radu Tiron, AIH, the National Committee of Heraldry, Genealogy and Sigillography of the Romanian Academy, Romania
Dr. Nicolas Vernot, AIH, gästforskare vid CY Cergy Paris Université, Frankrike

© Societas Heraldica Scandinavica 2024
ISSN 0040-6966

Grafisk produktion: Høgenhoff Media
Sat med 10/12 pkt. Garamond
Papir: 130 gram Arctic Volume White

Materialet i denne publikation er omfattet af den norske *Åndsverkløvens* bestemmelser. Uden særlig aftale med Societas Heraldica Scandinavica er enhver fremstilling af kopier og tilgængeliggørelse kun tilladt i den udstrækning, som noget sådant er hjemlet i lov eller tilladt som følge af en aftale med Kopinor, *interesseorgan for rettighedshavere til åndsverk*.



Heraldisk kommunikation i kirkerummet

Af Ronny Skov Andersen

TITLE: Heraldic Communication in the Church Room.

ABSTRACT: The use of heraldic artefacts as means of communication in the church room is a tradition that has been well-known for centuries. Three aspects of heraldic communication is analyzed in this article and illuminated by examples of heraldic artefacts from Danish churches. The three aspects are piety, social status and legacy. Piety is understood as the personal religious practice, where heraldic communication is limited to God and only very few others. The church has always been a social room, where everyone in the community gathered. Therefore was heraldic communication also a matter of social status and a matter of contemporary communication. Inherent in the heraldic communication is communication to the posterity and the concern for your legacy and how this legacy is treated by the future receivers of the heraldic communication.

KEYWORDS/NØGLEORD: Church art, heraldic communication, piety, social status, legacy / Kirkekunst, heraldisk kommunikation, fromhed, eftermæle.

AUTHOR INFORMATION/FORFATTERINFORMATION: Ronny Skov Andersen, MA, AIH, archivist and heraldic consultant at the Danish National Archives – roa@sa.dk/Ronny Skov Andersen, cand. mag., AIH, arkivar og heraldisk konsulent ved Rigsarkivet – roa@sa.dk

I sin mest forenkede form er kommunikation en udveksling af et budskab mellem en afsender og en modtager. Det gælder også heraldisk kommunikation, hvor et våben placeres i en særlig kontekst for at viderefremidle et budskab fra våbenets ejer. Kirkerummet er et kommunikationsrum, og det heraldiske sprog har i århundreder været anvendt i en kirkelig kontekst.

I denne artikel analyseres forskellige as-

pekter af den heraldiske kommunikation i kirkerummet og det vil i højere grad handle om afsenderen end om modtageren.

I det følgende fokuseres der på tre former for hensigt bag heraldisk kommunikation i kirkerummet:

- Fromhed
- Social status
- Eftermæle



Ill. 1. Det danske rigsvåben på Margrete I's kalk, 1413.
The Danish arms on the chalice of Margrete I, 1413.
Foto/photo: Nationalmuseet/National Museum of Denmark.

Med fromhed menes der, at et våben placeres i en kirkelig kontekst som led i den personlige religiøse praksis, en religiøs betinget kommunikation mellem den enkelte og Gud.

At anvende sit våben for at fremhæve sin sociale status i den lokale kirke, hvor alle i det nære samfund kom, er kommunikation som er henvendt til samtiden og til alle samfundsgrupper i det lokale miljø.

En tredje måde at kommunikere heraldisk i kirkerummet på er i forbindelse med sikring af eftermælet og heraldisk kommunikation til eftertiden.

Det er klart, at disse tre aspekter ofte vil

være bundet sammen og ikke nødvendigvis kan adskilles fra hinanden. I det følgende er de tre aspekter forsøgt anvendt separat som et analytisk redskab på en række eksempler.

For så vidt angår modtagerne af den heraldiske kommunikation vil artiklen undersøge hvordan den heraldiske kommunikation er blevet bevaret og eftertidens veneration for kirkerummets heraldiske udsmykninger.

Fromhed

I sagens natur er det svært at bedømme fromhedsaspektet i den heraldiske kommunikation i kirkerummet. Vi kan ikke vide, hvad de pågældende personer har tænkt, og vi har kun de heraldiske monumenter at slutte ud fra. Det er nutidens fortolkning af fortidens levn, og det indebærer altid en risiko for fejlslutninger. Den risiko må historikeren leve med.

Et af de steder, hvor man muligvis kan tale om, at fromheden er i spil, eller i hvert fald hvor den heraldiske kommunikation har været set af færrest personer, er også et af de klassiske steder for heraldisk udsmykning, nemlig altersølv af forskellig art. Rundt omkring i landet vil man i kirkerne finde utallige eksempler på altersølv, hvor der er indgrave-ret donatorvåbener.

Da Margrete I blev gravlagt i Roskilde Domkirke i 1413, skænkede Erik af Pommern og hans dronning Philippa 50 alterkalk til domkirkens sidealtre efter Margrete I's ønske. Siden blev kalkene spredt til landsbykirker, og få af dem findes endnu i dag.¹ I Krønge kirke på Lolland fandtes indtil 1842 en sådan kalk, som nu er i Nationalmuseet.² På kalkens fod ses det danske riges våben, i et guld skjold tre oprindeligt blåemaljerede leoparder.

På foden ses også en indskrift på latin, der i dansk oversættelse lyder: ”Mindegave for fru Margrete, Danmarks, Sveriges og Norges dronning. Bed for hende.”³

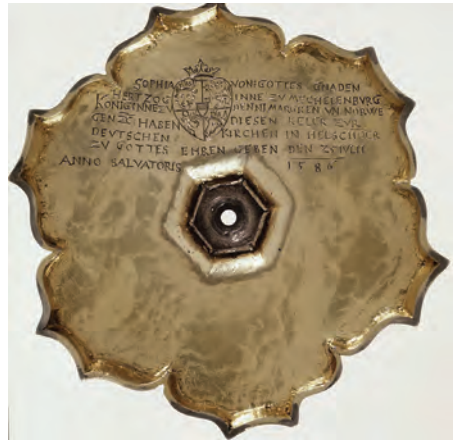
I den katolske middelalder var gavegivning til kirker og klostre i forbindelse med sin egen gravlæggelse en central del af udøvelsen af sin tro. Sådanne gaver gavnede både modtager og giver, da giveren i bytte for sine gaver modtog forbøn. Derfor var det også vigtigt, at giveren var kendt. Ihukommelse var en forudsætning for, at der blev bedt for én og ens frelse kunne afhænge heraf.

Efter reformationen faldt dette aspekt og den direkte forbindelse mellem gavegivning og frelse væk.

Gavegivning i form af f.eks. altersølv fortsatte dog, og heri kan man se et fromhedsaspekt i og med, at den heraldiske kommunikation har været for de få, når det drejer sig om altersølvet. Vil man kommunikere til hele kirken og det omgivende samfund, så sætter man et stort epitafium op, som det vil handle om det i det følgende.

Den heraldiske kommunikation på altersølvet er for de få, men det er kommunikation gennem nogle af de mest centrale kirkelige genstande, hvorfra nadveren gives. Der må have været stor prestige og et stort fromhedspotentiale i at have sit våben med i kirkenes sakramentale handlinger.

Det er oftest på kalken, at man ser giversens eller givernes våbener, således også på en anden kongelig gave. I 1586 gav dronning Sophie et altersæt, kendt som *Parisersættet*, til Skt. Mariæ kirke i Helsingør, og den rigt udsmykkede kalk viser på foden Kristi lidelseshistorie i hvad der har været pragtfuldt emaljearbejde.



Ill. 2. Dronning Sophies våben på alterkalken fra Skt. Mariæ kirke i Helsingør, 1586.

The arms of Queen Sophie on the chalice from Church of St. Mary, Elsinore, 1586. Foto/photo: Nationalmuseet/National Museum of Denmark.

Under kalkens fod er dronningens våben anbragt sammen med en indskrift, hvoraf det fremgår at dronningen har givet denne kalk ”zu Gottess Ehren” den 25. juli 1586.⁴

Det må siges at være et meget ydmygt sted at anbringe et donatorvåben, et sted de færreste mennesker vil se, og således et udtryk for en fromhedstanke i gavegivningen. Den heraldiske dekoration kan placeres meget diskret, som det også er tilfældet med våbenerne og initialerne for ægteparret Christoffer Pax og Billeborg Bille, der er placeret på foden af en kalk fra 1642 i Stenderup kirke i Vejle amt.⁵ Netop når våbenet eller våbenerne er placeret på kalkens fod, er der begrænset plads, og det heraldiske udtryk vil være diskret.

Andre kunne vælge mere plads til at vise sit våben, og således anvende kalkens kumme



Ill. 3. Ulrich Friedrich Heiners våben på alterkalk, 1733.
The arms of Ulrich Friedrich Heinen on a chalice, 1733. Foto/photo: Nationalmuseet/National Museum of Denmark.

til sit våben. Den løsning valgte Ulrich Friedrich von Heinen at benytte sig af i 1733, da han forærede en kalk til Agedrup kirke i Odense amt.⁶ Dette er et af de tilfælde, hvor fromhedsaspektet og statusaspektet er svært at adskille fra hinanden.

Der er også tilfælde af, at oblatdisken har været bærer af giverens våben.

I 1678 forærede borgmester Claus Svane en oblatdisk med sit talende våben til Skt. Nikolai kirke i Vejle⁷, mens Godske Hans von Brüggmann i 1728 gav en oblatæske til

Kølstrup kirke i Odense amt med sit og sin hustrus våbener på låget.⁸

Friherre Rudolph Abraham Podebusk til Kørup forærede i 1700 sin egen kirke Nørre Højrup i Odense amt et altersæt.

Oblatdisken bærer som dronning Sophies kalk friherrens våben på bagsiden, hvilket som i dronningens tilfælde kan synes at være et tegn på ydmyghed og fromhed fremfor at fremhæve sin status. Friherren har dog også placeret sit våben på kalkens kumme.⁹ Begge steder fremgår også hans navn og datoen for, hvornår sættet blev givet til kirken, så ingen kunne være i tvivl om gaven.

I Garnisons kirke i København findes to med hinanden forbundne eksempler på heraldisk kommunikation med fromhedsaspektet som det fremherskende. I 1714 døde rentemester Hans Benzons hustru, Elisabeth Lassen og i den anledning skænkede han kirken en alterkande af sølv.

Kanden havde været i slægten Benzons eje i et par generationer og er prydet med våbener fra slægten, herunder Hans Benzons og Elisabeth Lassens våbener. På kanden er der indgraveret en advarsel til eftertiden:

*"Førræred til den Herre Zebaoth Altar under Guds straf om dend forventes til anden Bruug."*¹⁰

I forbindelse med hustruens død købte Hans Benzon gravplads til både hende og ham selv i Garnisonskirkens krypt. Han fik pladserne billigt mod at donere en marmoraltertavle til kirken, der på det tidspunkt havde en mindre altertavle i træ fra kapellet på det nedbrændte Sophie Amalienborg. Desværre døde Hans Benzon året efter, og inden han



havde nået at indsætte løftet om altertavlen i sit testamente. Efter en længere strid mellem kirken og arvingerne fik kirken 10 år senere en marmoraltertavle.

Bag altertavlen er en mindre gang, og over indgangene til denne sidder portrætbuster af Hans Benzon og Elisabeths Lassen sammen med de respektive våbener.

Selvom både busterne og våbenerne er udført og placeret posthumt, er det en påfaldende ydmyg placering af dem. Ingen i kirken kan se hverken buste eller våbener og man skal om bag altertavlen for at se dem. Kommunikationen er for de få – men også for eftertiden. Ønsket om at blive husket gennemstrømmer den heraldiske kommunikation.



Ill. 4. Rudolph Abraham Podebusks våben på altersæt, 1700.

The arms of Rudolph Abraham Podebusk on altar set, 1700. Foto/photo: Nationalmuseet/National Museum of Denmark.



Ill. 5. Hans Benzon og Elisabeth Lassens portrætbuster og våbener i Garnisonskirken, 1724.
The busts and arms of Hans Benzon and Elisabeth Lassen in Garrison Church, 1724. Foto/photo: Ronny Skov Andersen.

Social status

Kirkerummet er et socialt rum. Derfor indgår kirkerummet også i den sociale kommunikation i lokalområdet. I kirken kom alle, og havde man ambitioner om at vise sin sociale status, så var kirkerummet et velegnet sted til netop det.

Her spiller heraldikken også en rolle. Den heraldiske kommunikation kunne ske via gravsten og epitafier, der blev placeret prominent i rummet, eller ved at få sit våben placeret på kirkeinventar som bænke og prædikestole.

I Gl. Højerup kirke ved Stevns Klint på Sydsjælland er prædikestolen forsynet med alliancevåbener for lensmand Ditlev Holck og Margrethe Krabbe, og af teksten fremgår,

at "Anno 1605, den Tid Ditløf Holck Høvedsmand var paa Tryggevælde, blev denne Prædikestoel gjort paa Kirkens Bekostning."¹¹ Den sidste del af sætningen er placeret på prædikestolens bagerste del, der vender ind mod væggen, mens Ditlev Holcks navn og våben vender ud mod beskueren. Den heraldiske kommunikation handler også om placering af det heraldiske indhold i forhold til en tekst.

Da Dorte Gøye lod sit våben opsætte på prædikestolen i Skamstrup kirke i Holbæk amt i 1594, var det med en indskrift om, at hun dette år havde ladet stolen staffere.¹²

Våbener er en sammenføjning af Gøye og Rosenkrantz, hendes fædre og mødre våbener. Selv var Dorte Gøye ugift. På den anden side af prædikestolen er det et skjold,



Ill. 6. Alliancevåben for Ditlev Holck og Margrethe Krabbe på prædikestolen i Gl. Højerup kirke, 1605.

Marital arms of Ditlev Holck and Margrethe Krabbe on the pulpit in Old Højerup Church, 1605. Foto/photo: Ronny Skov Andersen.

der er anbragt der med lige så stor rimelighed som Dorte Gøyes. Det er et skjold med initialerne AH over to krydslagte stemmejern. Det er således snedkermesteren, der har udført prædikestolen, der har sat sit mærke på den.

Eksemplet her fra Skamstrup kirke viser også, at et stykke kirkeinventar som denne prædikestol kunne være medium for flere former for heraldisk kommunikation samtidigt. Kommunikation fra den stolte håndværker og fra den lokale adelige.

I Øsby kirke ved Haderslev i Sønderjylland er der på skibets nordvæg i 1729 opsat et imponerende epitafium over Simon Bertelsen af friggården Sparlund og dennes hustru.¹³ Men



Ill. 7. Dorte Gøyes våben og snedkermester A.H.'s mærke, 1594.

The arms of Dorte Gøye and the emblem of carpenter A.H. Foto/photo: Ronny Skov Andersen.



Ill. 8. Epitafium for slægten fra Sparlund, 1729 og Hans Simonsens segl u.å.
Epitaph of the family from Sparlund, 1729, and undated seal of Hans Simonsen. Foto/photo: Ronny Skov Andersen.

i virkeligheden er epitafiet i lige så høj grad et monument over sønnen Hans Simonsen, der har bekostet epitafiet. Det kan læses i epitafiets tekst, hvor faderen og moderen nævnes og derefter deres fire børn med Hans Simonsen som den sidste: "... Hans Simonsen, kongl. Maj. Justitz Raad og Amtmand over Assens og Hindsgauls ambter saa og over Rytter Districtet i Fyhn til Efterminde opretted af bemeldte Hans Simonsen A° 1729."¹⁴

Hans Simonsen havde en imponerende karriere som en af Frederik IV's betroede mænd, og med epitafiet over sine forældre har han også kommunikeret til sin hjemstavn, at han er nået langt i sin karriere. Heraldikken er et af virkemidlerne, han anvender i denne kommunikation. Nederst på epitafiet er Hans

Simonsens våben anbragt. Om det også er et slægtsvåben, har det ikke været muligt at fastslå, men sikkert er det, at Hans Simonsen har anvendt våbenet i segl.¹⁵

Ved en sammenligning mellem våbenet i seglet og våbenet på epitafiet, er det tydeligt, at epitafiets våben har et blevet opgraderet for så vidt angår de ydre pragtstykker. Over skjoldet er der en nu delvis ituslået krone, og bag skjoldet et draperi, der nærmer sig en våbenkappe. Som justitsråd var Hans Simonsen rangadelig, og kunne bruge ranghjelme med rangkrone, men ikke kronen alene, hvis man skal følge Christian V's forordning fra 1683, hvor det specificeres, at kun gehejmeråder, høje generalpersoner, grever, friherrer og riddere af Elefantordenen må føre krone alene over deres

våben og monogram, og ingen anden, som fører kronet hjelm, må føre kronen direkte på skjoldet.¹⁶ Det var der flere, der så stort på i samtiden, således også Hans Simonsen.

Den imponerende Dråby kirke i Mols Bjerge – der på grund af sin størrelse har fået tilnavnet ”Molslandets Domkirke” – er højt beliggende i den lille landsby af samme navn og kan ses vidt omkring. Kirken hørte til den nærliggende herregård Skærsø, og i 1700-tallet sad slægten Benzon på Skærsø. Christian Benzon (1696-1730) oprettede Skærsø som stamhus og fik indrettet det imponerende gravkapel i kirken.¹⁷ Gravkapellet fik plads i våbenhuset, så en ny indgang gennem tårnet måtte etableres, og indgangen til kapellet flankeres af kvindefigurer, der symboliserer henholdsvis Troen og Håbet. Over døren ses forældrenes våbener, Christian Benzons spejlmønogram og voluminøse bladranker under en dominerende baldakin.

De to våbener er som sagt forældrenes, landsdommer Hans Madsen Benzon, der i 1679 havde fået våbenbrev som rangadelig, og dennes hustru Ida Christine Glud.

Hun var datter af Viborgs biskop Søren Glud og dennes hustru Ida Kirstine Moth, der var datter af Christian V's livlæge Poul Moth og dermed søster til Christian V's maitresse Sophie Amalie Moth.¹⁸ Vi er således helt tæt på den danske enevældes første generationer af betydelige embedsmænd og deres familierelationer.

Benzon havde også en herskabsstol, der senere er blevet pillet ned, men på den bevarede front ses de fædrene og mødrene våbener, samt mormor Moths og våbenet for farmoderen fra den indflydelsesrige Ålborgslægt de Hemmer.



Ill. 9. Det Benzonske gravkapel, Dråby kirke, 1730.
The burial of Christian Benzon, Dråby Church, 1730. Foto, photo: Ronny Skov Andersen.



Ill. 10. Thord Deigns våben i Mariager kirke.
The arms of Thord Deign in Mariager Church. Foto/ photo: Ronny Skov Andersen.

Den pragt, der er udfoldet her, med gravkapellet og herskabsstolen, kan ikke have ladet det omgivende lokalsamfund i tvivl om, at her er det den nye stamhusbesidder, der i sin heraldiske kommunikation gør det tydeligt, at der er grundlagt et aristokratisk dynasti, som skal sidde på stamhuset Skærsø, lytte til Ordet fra deres herskabsstol og til sidst hvile i deres egen kirke.

Sådan gik det ikke. Christian Benzon døde som en ugift 34-årig, og gravkapellet kom aldrig til at udfylde det potentiale, som dets vældige udstyr lagde op til. I dag er indgangen gennem våbenhuset genetableret, og man kan således gå ind i kirken under det Benzonske og Gludske våben, flankeret af Håbet og Troen. Det er også en arv at efterlade sig.



Ill. 11. Niels Juels gravkapel, Holmens Kirke.
The burial of admiral Niels Juel, Holmen's Church. Foto/photo: Ronny Skov Andersen.

Eftermælet

Ambitionen for denne artikel er at skille tre aspekter fra hinanden; fromheden, den sociale status og eftermælet. Det har vist sig at være vanskeligt at isolere ønsket om at sikre sit eftermæle i sin heraldiske kommunikation som et separat element, da det gennemsyrrer hele ideen om at kommunikere heraldisk med omverdenen. Hvorvidt man som dronning Sophie sætter sit våben under en alterkalk eller som Christian Benzon opfører et dekorations-tungt gravkapel, så ligger der et ønske i dette om at blive husket. Man sætter sit våben – sin heraldiske identitet – der, hvor man vil huskes.

Det kan derfor være relevant at undersøge nogle eksempler på, hvordan eftertiden kan

behandle den heraldiske kommunikation i kirkerummet og også trække nogle moderne eksempler frem.

I Mariager kirke, hvis oprindelse skal spores til et birgittinerkloster fra midten af 1400-tallet, findes et lettere kuriøst kalkmalet våbenskjold. Stilen er ubestemmelig, ligesom skjoldets indhold, og der er forsøgt at male middelalderlige bogstaver i skriftbåndet, mens resten af våbenet tydeligvis er i en yngre stil. Det er ifølge indskriften et våben for ”Velbyrdig mand Thord Deign, som hidgav godt gods – hans sjæl Gud bevare.”

Forklaringen på dette kuriøse våben er, at da man i 1788-1789 udsatte kirken for en i øvrigt noget hårdhændet restaurering, flyttede man våbenet fra en pille i koret og genmalede det på dets nuværende placering på en pille i den nordre korsfløj.¹⁹ Det er for mig at se et tegn på veneration overfor et våben, der givetvis har været i kirken siden katolsk tid, og som var placeret der netop for at ihukomme Thord Deign og hans sjæl. Thord Deigns heraldiske kommunikation lykkedes, om end det er i en anden form end den oprindeligt tænkte.

I Holmens kirke i København findes et gravmonument for søhelten Niels Juel. Selvom det ikke oprindeligt havde plads der, hvor det nu er, så er det et smukt point de vue for det lange kapel. Der er mange heraldiske elementer i gravmonumentet, søheltens våben findes hugget i sten og malet på faner.

Man har gang på gang restaureret gravmonumentet og fornyet fanerne, som ellers ofte er gået i lignende tilfælde til, da tekstil er svært at bevare. Den veneration, der vises over for Niels Juels monument, er ikke tilfældig. Det er bestemt i skødet for det oprin-



Ill. 12. Laurids de Thurahs mindetavle, Trinitatis kirke, 1981.

The epitaph of architect Laurids de Thurah, Trinitatis Church, 1981. Foto/photo: Ib Rasmussen/Wikipedia. Public domain.

delige kapel, at monumentet skal holdes ved lige, og gennem tiden er monumentet blevet restaureret en del gange, og senest i 2012 af Nationalmuseet.²⁰ Andre københavnske pragtgravmæler fra barokkens tid er gået tabt som følge af brande og krige, men Niels Juels heraldisk tunge monument kommunikerer stadig med os.

Er heraldisk kommunikation i kirkerummet et udelukkende historisk fænomen? Det er det nok i væsentlig grad, nok også i og med at kirkerummets sociale kommunikative rolle er flyttet andre steder hen, og at man i dag kun meget sjældent vil se nyere grav-

minder i kirkerne og uhyre sjældent vil det have et heraldisk udtryk. De store pragtgravmælers tid er forbi.

Et eksempel fra nyere tid er dog hofbygmester Laurids de Thurahs mindetavle i Trinitatis kirken i København. Da hofbyggesteren, som hviler i en anonym grav under gulvet i kirken, fyldte 275 år i 1981, besluttede man at hædre ham med en mindetavle i kirken. Hovedelementet på tavlen er de Thurahs adelige våben, eminent malet af kgl. våbenmaler Aage Wulff. Som et nik til århundreders tradition, er hjelmen courtoisevendt mod alteret. Det er interessant, at man har valgt det heraldiske udtryk til mindetavlen, og ikke et portræt eller en gengivelse af en af Thurahs bygninger, som kunne have været andre muligheder. Med gengivelsen af våbenet bliver man i barokken, de Thurahs periode.

Artikkelen bygger på forfatterens foredrag ved 12. Nordiske heraldiske konferanse: "Heraldikken i kirken – kirken i heraldikken", Roskilde 12.–14. mai 2023.

Noter

- 1 Etting, Vivian: *Margrete den Første. En regent og hendes samtid*. København: Gyldendal, 1997, s. 186–188.
- 2 *Danmarks kirker VIII*, Maribo amt, bd. 2, 1951, Krønge kirke, s. 747, <https://samlinger.natmus.dk/dmr/asset/167996> (tilgået 2. oktober 2023).
- 3 Etting 1997, s. 187.
- 4 *Danmarks Kirker II*, Frederiksborg amt, bd. 1, 1964, Helsingør Skt. Marie kirke, s. 352, <https://samlinger.natmus.dk/dmr/asset/224795> (tilgået 2. oktober 2023).
- 5 *Danmarks Kirker XVII*, Vejle Amt, hft. 16, 2013, Stenderup kirke, fig. 18, s. 1669.
- 6 *Danmarks Kirker IX*, Odense Amt, hft. 38–39, 2017, Agedrup kirke, s. 4287.
- 7 *Danmarks Kirker XVII*, Vejle Amt, hft. 2–3, 2005, Skt. Nikolaj kirke, s. 128, <https://samlinger.natmus.dk/dmr/asset/169131> (tilgået 2. oktober 2023).
- 8 *Danmarks Kirker IX*, Odense Amt, hft. 38–39, 2017, Kølstrup kirke, s. 4228, <https://samlinger.natmus.dk/dmr/asset/169131> (tilgået 2. oktober 2023).
- 9 *Danmarks Kirker IX*, Odense Amt, hft. 48–49, 2020, Nørre Højrup kirke, s. 5396, fig. 27, <https://samlinger.natmus.dk/dmr/asset/243998> (tilgået 2. oktober 2023).
- 10 *Danmarks Kirker I*, Københavns Amt, bd. 2, 1966–1972, Garnisonskirken, s. 232.
- 11 *Danmarks Kirker VI*, Præstø Amt, bd. 1, 1933–1935, Højerup kirke, s. 366.
- 12 *Danmarks Kirker IV*, Holbæk Amt, bd. 2, 1982, Skamstrup kirke, s. 837.
- 13 *Danmarks Kirker XX–XXIII*, bd. 1, 1954, Øsby kirke, s. 493–495.
- 14 *Danmarks Kirker, XX–XXIII*, bd. 1, 1954, Øsby kirke, s. 493–494.
- 15 Segl i Rigsarkivets borgerlige seglsamling.
- 16 Schou, Jacob Henric: *Chronologisk Register over de kongelige Forordninger og Aabne Breve, som fra Aar 1670 til 1775 Aars Udgang ere udkomne. I. Deel. Som indeholder Kong Christian V. Forordninger*. København, 1777, s. 112.
- 17 *Danmarks Adels Aarbog 1937*, stamtavler s. 42, *Trap Danmark*, 3. udg., bd. 4: Hjørring, Thisted, Aalborg, Viborg og Randers Amter, 1901, s. 998.
- 18 *Danmarks Adels Aarbog 1937*, stamtavler s. 42, *Danmarks Adels Aarbog 1956*, stamtavler s. 65–66, *Danmarks Adels Aarbog 1958–59*, stamtavler s. 13.
- 19 *Trap Danmark*, 3. udg., bd. 4: Hjørring, Thisted, Aalborg, Viborg og Randers Amter, 1901, s. 830.
- 20 Johannsen, Birgitte Bøggild (red.): *En søhelt i sten. Omkring Niels Juël og hans gravmonument i Holmens Kirke*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2015, s. 131–133.

St. Olav i middelaldersk heraldikk og sigillografi

Av Øystein Ekroll

TITLE: St. Olav in medieval heraldry and sigillography.

ABSTRACT: King Olav Haraldsson was killed in a battle in 1030 and made a saint in 1031. The high altar of Nidaros Cathedral stands on his grave site, and his incorrupt body was kept in a golden shrine above the altar until the Reformation in 1537. The oldest preserved image of St. Olav is painted on a column in the Nativity Church in Bethlehem and hundreds of images of him are preserved from the ensuing four centuries, in painting, sculpture, and books as well as in heraldry and sigillography. They show a great variation, depicting the saint standing or enthroned, wearing various kinds of dress, objects and arms. The Nidaros Cathedral chapter seal depicts St. Olav as an enthroned king holding a scepter and an orb. This was a common depiction of holy kings, and only the legend identifies him as St. Olav. During the thirteenth century, the scepter was replaced by an axe which became the special attribute of St. Olav, making his identification doubtless. The battle axe of St. Olav was kept as a relic in Nidaros Cathedral and was probably the model and inspiration for the attribute. In 1280, the new King Eirik 2 Magnusson combined the royal family's lion rampant with the axe of St. Olav, creating what is today the coat-of-arms of Norway. From c.1300 onwards, the image of St. Olav was found not only on royal seals, but on the seals of provinces, towns, monasteries, guilds, and the private seals of clerics and aristocrats as well. A single axe became a symbol of St. Olav as *pars pro toto*. The axe of St. Olav features prominently in the late medieval coins and seals of the archbishops of Nidaros, as a graphic and easily recognizable symbol of the saint.

KEYWORDS/NØKKELOORD: Norway, Nidaros, St. Olav, royal saint, chapter seals, axe as attribute / Norge, Nidaros, St. Olav, kongelig helgen, domkapittelsegl, øks som attributt.

AUTHOR INFORMATION/FORFATTERINFORMASJON: Associate Professor Øystein Ekroll, Ph.D., FSA, Nidaros Cathedral Restoration Workshop, Trondheim. / Førsteamanuensis Øystein Ekroll, Ph.D., FSA, Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider, Trondheim – oeystein.ekroll@nidarosdomen.no

Heraldikk og sigillografi ble for alvor innført i Norden i løpet av det tolvte århundre, men

enkelte eksempler kjennes fra det ellefte århundre, som kong Knud den helliges (1080–

86) segl på et gavebrev til Lunds domkirke fra 1085, selv om dette seglets ekthet er om-diskutert.¹

Det er mulig at også kong Knuds svoger, den norske kong Olav Kyrre (1066–93) også brukte segl i sin brevveksling med paven og kurien, men det er usikkert. De to eldste kjente svenske kongeseigl tilhørte kong Karl Sverkersson (1164–67) og kong Knut Eriks-son (1167–85), og fra denne tid er det ingen tvil om at segl var en selvsagt del av kongenes maktutøvelse i alle de tre nordiske land.²

De tre nordiske monarkiene og de tre er-kebispedømmene Lund, Nidaros (Trond-heim) og Uppsala, som alle ble fast etablert i andre halvdel av det tolvte århundre, inn-ordner seg helt i den vesteuropeiske utvik-lingen og dens sigillografi og ikonografi, både den geistlige og den sekulære. Likevel finnes det regionale særtrekk, for eksempel i form av lokale helgener brukt som seglmotiv. I Norden er det særlig de tre kongelige hel-gener St. Olav, St. Erik og St. Knud som utgjør et markant regionalt trekk, men også mer lokale helgener som St. Hallvard, Oslos skytshelgen, blir brukt som seglmotiv.

I denne sammenheng skal presenteres bruken av St. Olav og symbolikk knyttet til ham i heraldikk og på segl.³ Kong Olav Ha-raldsson (f. ca. 995, norsk konge 1016–28) ble drept i slaget på Stiklestad i Trøndelag den 29. juli 1030, og liket ble gravlagt i hemme-lighet på stedet der Nidaros domkirkes høy-alter har stått siden det 11. århundre. Olavs inkorruperte lik ble tatt opp av graven den 3. august 1031 i nærvær av kong Svein Knutsson, hans mor Alfiva og biskop Grimkjell (eng. *Grimketyll*). Ifølge legenden hadde kongens hår og negler vokst og liket så ut som han



Ill. 1: St. Olav malt på en søyle i Fødselskirken i Bethlehem ca. 1160.

Image of St Olav painted on a nave column in the Church of the Nativity in Bethlehem c.1160. Foto: Det Nationalhistoriske Museum Frederiksborg.

var død dagen før. Han ble derfor erklært av biskopen å være en hellig mann.⁴ Dette var tilstrekkelig for en helgenkåring på denne tid; først omkring 1200 krevde paven og kurien å få godkjenne alle helgenkåringer.

En helgen med mange variasjoner

St. Olav var ubestridt den viktigste norske helgen i middelalderen (det må bemerkes at det var ingen stor konkurranse om tittelen). Han ble tidlig regnet som martyr og ble konsekvent omtalt som *rex et martir* (konge og



Ill. 2: Nidaros domkapittels seglstamp og avtrykk av stampen. Eldste bevarte avtrykk av stampen er fra 1263.

Seal matrix and impression of the chapter seal of Nidaros Cathedral. The oldest preserved impression is dated 1263. Foto: Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider.

martyr). Omkring 1160 fikk St. Olav også tittelen *Rex perpetuus Norwegiae* – Norges evige konge – og alle senere konger skulle ta riket i len av helgenkongen.

Det er få helgener som blir framstilt så variert som St. Olav gjennom middelalderen.⁵ De fleste helgener fikk tidlig en standardisert form som gjør en framstilling av dem lett å identifisere, selv om de skulle ha mistet sitt attributt. Olav kunne bli framstilt sittende på en trone, etter hvert også med en kriger under føttene. I senmiddelalderen ble han framstilt tronende eller stående med føttene på en kriger eller en firfotet “drage” med en lang hals og et kronet menneskehode som til forveksling ligner på Olavs eget ansikt. Ingen har til nå gitt en fyllestgjørende forklaring på dette

merkelige faktum. Olav kan være kledd i kongelig drakt med kappe og fotsid kjortel, men i senmiddelalderen fremstilles han gjerne som kriger kledd i rustning eller bare med et brystpanser, og øksen blir gradvis omformet til en langskaftet hellebard. Rikseplet blir erstattet av et støttebeger med lokk – en *hanap* – med usikker symbolikk.

Fra Nidaros til Bethlehem

Det eldste sikre bildet av St. Olav finner vi malt på en søyle i Fødselskirken i Bethlehem fra ca. år 1160, med Knud den hellige på søylen ved siden av. St. Olav er framstilt stående med krone på hodet og et scepter i høyre hånd, og den venstre hånden støtter



Ill. 3: Kong Eirik 2. Magnussons segl fra 1280, med St. Olavs øks kombinert med kongefamiliens stående løve.

The Great Seal of King Eirik 2 Magnusson from 1280, combining the Axe of St Olav with the lion rampant of the royal family. Etter: Norske Sigiller fra Middelalderen.

et skjold med dekorativt mønster som ikke kan tolkes heraldisk.⁶ Mønsteret er identisk med Knud den helliges skjold, men med ulike farger. Innskriften “SCS OLAVS REX : NORWAGIE” (St. Olav Norges konge) identifiserer kongen som St. Olav. St. Knud er identifisert med innskriften “SCS CHNVTVS : REX : DANORVM :” (St. Knud danskens konge).

Det nest eldste bildet av St. Olav er gravert på stampen til Nidaros domkaptittels eldste segl som er kjent i avtrykk fra 1225, men som regnes for å være eldre.⁷ Domkaptitlet ble opprettet samtidig med erkesetet i 1152/53 og ble gradvis utvidet til 24 medlemmer. Seglet viser en tronende, skjeggløs konge holdende et liljescepter i høyre hånd



Ill. 4: Avgnidning av skjoldformet relieff av det norske kongevåpen på klokken i Ullensvang kirke, ca. 1280–1300.

Impression of a shield badge on the bell of Ullensvang Church, West Norway, from c.1280–90, depicting the arms of the Norwegian royal family. Foto: forf.

og i venstre et rikseple prydet med et stort kors. Tronen er også dekorert med liljer, og på hver side av kongens hode står en fembladet blomst eller rose.

Med små variasjoner var dette seglet i bruk helt fram til like før reformasjonen, noe som viser at denne fremstillingen spilte en sterk rolle ved erkesetet. Legenden skal i fullstendig form leses + SIGILLVM CAPITVLI ECCLESIE SANCTI OLAWI REGIS ET MARTIRIS (Seglet til kapitlet ved kirken til den hellige Olav, konge og martyr), og det er bare denne som identifiserer kongen som St. Olav.

Nå var Nidaros domkirke ingen Olavskirke, selv om hans legeme og andre relikvier knyttet til ham var oppbevart der, men en Trinitatiskirke som til daglig ble kalt Kristkirken. Det kan få en til å undres om seglstampen kanskje var en gave til det nye domkaptitlet ved eller kort tid etter opprettelsen, laget i utlandet der kunnskapen om de lokale forholdene ikke var helt korrekt. Erkesetet

ble formelt opprettet av den engelskfødte kardinalen Nicholas Breakespere i 1152/53, og kort etter hjemkomsten til Roma fra sin vellykkede nordiske reise ble han valgt til ny pave i 1154 under navnet Hadrian 4. Kan muligens han ha bevirket at det nye domkapitlet også fikk et prektig segl?

Europeiske kongehelgener

I løpet av 1100-tallet ble kulten av kongehelgener sentral i flere europeiske kongedømmer nord for Alpene.⁸ En kongelig helgenkult kunne bli et samlingsmerke både for monarkiet og kirken. I tillegg til de tre nevnte nordiske kongene og hertugen St. Knud Lavard, kanonisert i 1170, ble St. Edward the Confessor (d. 1066) kanonisert i England i 1163, i tillegg til de eldre kongehelgenene St. Edmund (d. 869) og St. Edward the Martyr (d. 978). Karl den store (d. 814) ble kanonisert i Aachen i 1164, mistenkelig kort tid etter at keiser Frederik Barbarossa med makt flyttet relikviene til De hellige tre konger fra Milano til den nærliggende katedralen i Köln i 1162. Ungarn har St. Stephan/István (d. 1038, kanonisert 1083) og St. Ladislaus (d. 1095, kanonisert 1192). Bøhmen fikk sin nasjonalhelgen i St. Václav/Wenceslaus (d. 935), og Frankrike fikk sin St. Louis (d. 1270, kanonisert 1297). Det ble utviklet en kult og ikonografi omkring dem alle.

De fleste av helgenkongene fikk etter hvert også et attributt som skulle gjøre det lettere å identifisere dem; St. Knud fikk et scepter og korsfane – noen ganger også en *hanap* – og St. Erik fikk et sverd og scepter. Disse kan imidlertid lett forveksles med andre kongelige helgener, men St. Olav fikk

et attributt som gjør en forveksling nesten umulig: en øks.

St. Olavs øks – hans attributt

Bakgrunnen for dette attributtet er ikke helt klar. En øks var ett av de tre våpen som Olav ble drept med i slaget ved Stiklestad: en øks, et sverd og et spyd, men mest sannsynlig er dette kongens egen stridsøks med det betegnende navnet Hel. Øksen ble brukt av hans sønn kong Magnus Olavsson under slaget mot venderne ved Lyrskov Hede i Sønderjylland i 1043, men den ble skadet i kampen og deretter beslått med sølv og oppbevart som en relikvie i Nidaros domkirke like til reformasjonen. Sammen med andre Olavsrelikvier ble den båret ut og brukt under kongehyllinger i Nidaros på 1200-tallet. Den siste katolske erkebiskopen Olav Engelbrektsson brakte denne og mange andre av Domkirkens skatter med seg i eksil til Nederlandene i 1537, der den ble deponert hos byrådet i Deventer. Erkebiskopen døde alt i 1538, og det oppsto strid om hvem som skulle få hånd om skatten. Både kong Christian III, domkapitlet i Nidaros, den mektige fru Inger til Austrått og flere kreditorer krevde skatten. Til slutt ble den i 1548 overlevert til grev Friedrich av Pfalz, svigersønn av kong Christian II, og forsvant. Øksen er i listen over skattene beskrevet som “Synte Oleff biell mit silueren beslagen” (St. Olavs øks med sølvbeslag).⁹

Det tok likevel forbausende lang tid før øksen ble knyttet til St. Olav som hans attributt i heraldikk og segl, men til gjengjeld gikk det sterkt og fort, og det var ikke den etablerte kirken med biskopene som begynte. Ved tronskiftet i 1280, da Erik Magnusson



Ill. 5: Bergen fransiskanerkonvents seglstamp fra slutten av 1200-tallet. To engler gir St. Olav krone og øks.

The seal matrix of Bergen Franciscan Convent, late 13th century. Two angels bring a crown and an axe to St. Olav. Foto: Bergen Museum.

overtok tronen etter sin far Magnus Håkons-son, kjent som Magnus Lagabøter eller 'lovgiveren', endret han det eksisterende kongevåpenet ved at en stående gull løve (*lion rampant*) på rød bunn fikk en øks med gull skaft og sølv blad i sine forlabber og en gull krone på hodet, som er dagens norske riksvåpen.¹⁰ Det er ingen tvil om at dette er St. Olavs øks.

I tillegg til det kongelige segl med rytterbilde på den ene siden og et skjold med den øksbærende løven på den andre – en variant har et skjold bestrødd med roser – ble det nye våpenet også brukt på kongens mynter. Det finnes også avtrykk av dette våpenet på kirkeklokker, for eksempel klokken i Ullensvang kirke i Hardanger fra denne tid. Kjenn-



Ill. 6: Dronning Margrethe Valdemarsdatters segl med St. Olav og det norske kongevåpen.

The seal of Queen Margrethe Valdemarsdatter depicting St. Olav holding a shield with the royal Norwegian coat-of-arms. Etter Norske Sigiller fra Middeledalderen.

skapet til den nye kongelige ikonografien ble derfor raskt spredt utover landet.

Vi finner også olavsøksen brukt i gilde-segl, som i Olavsgildet i Onarheim nær Bergen belagt 1344, med en krone over to kryssende økser.¹¹ Øksen finnes også i enklere form som graffiti på Nidarosdomen i Trondheim.

St. Olav og tiggermunkene

Men parallelt med dette, og kanskje også i forkant, var det de nye religiøse ordenene minoritter (fransiskanere, gråbrødre) og dominikanere (prekebrødre, sortebrødre) som tok i bruk St. Olav på sine segl. Den norske kongemakten med Håkon Håkonsson og

Magnus Lagabøter sto bak etableringen av flertallet av disse konventene fra 1230-årene til 1260-årene, og begge ordenene hadde et nært forhold til kongemakten. Kong Magnus ble også gravlagt i fransiskanernes Olavskirke i Bergen i 1280 (i dag Bergen domkirke), i likhet med kong Magnus Ladulås som ble gravlagt i fransiskanerkirken (Riddarholmskyrkan) i Stockholm ti år senere.

Seglene til et flertall av begge ordeners konventer i Norge viser St. Olav, enten tronende og stående, med sin øks i høyre hånd. Disse seglene kan dateres til andre halvdel av 1200-tallet. Dominikanerkonventene i Nidaros (avtrykk 1281) og Oslo (ca. 1230/50, avtrykk 1461) har bilde av kongen med liljescepter, mens alle de andre fremstiller kongen med øks i høyre hånd. Konventet i Bergen viser St. Olav og St. Erik stående side om side, løftende en kirkemodell. Begge er identifisert ved navn på en skriftrull over hodene.¹²

Bergen fransiskanerkonvent var grunnlagt i 1240-årene med hjelp av kong Håkon IV Håkonsson, og hans sønn kong Magnus IV Lagabøter hadde et nært forhold til konventet. Han hørte på teologiske forelesninger der, og da konventet brant i 1272 finansierte kongen byggingen av et stort, nytt korparti. Konventets bevarte seglstamp av sølv viser en tronende St. Olav med øks i høyre hånd og holdende kappebåndet med venstre hånd – en kongelig gest vi også ser på flere samtidige statuer av helgenkongen. To engler rekker ham øksen og setter (martyr) kronen på hans hode, mens Guds hånd velsigner fra oven.

Det samme motivet finnes på det såkalte “Kong Christian 1s reisealter”, et diptych

med relieffer av hvalrostann som trolig er skåret i Trondheim ca. 1320. Her er det dog ikke engler, men to geistlige, som gir ham øksen og setter kronen på hans hode.

Gjennom sin utadrettede aktivitet var tiggermunkene en sterk drivkraft i Olavskulten. På samme tid begynner også kultstatuer av St. Olav å fremstille helgenkongen på samme måte som på seglene, tronende med en øks i sin høyre hånd og gjerne holdende kappebåndet med sin venstre hånd – eller var det kanskje omvendt?

Dette kan også tolkes inn i den politiske situasjonen med en sterk konflikt mellom kongemakt og kirke som oppsto etter inngåelsen av konkordatet eller “Settargjerden” i Tønsberg i 1277. Dette gav kirken stor makt, og da Magnus døde tre år senere og den lille sønnen Erik Magnusson ble konge, styrte en formynderregjering de første årene til Erik ble myndig. Disse aristokratene nektet å godkjenne denne avtalen, og det ble en langvarig konflikt. Den umyndige kongen fikk det ufortjente tilnavnet Erik Prestehater.

Kongemaktens vekt på St. Olav kan tolkes som et forsøk på å bruke helgenkongen til inntekt for monarkiet, godt hjulpet av fransiskanerne og dominikanerne som også sto i opposisjon til den etablerte, bispestyrte kirken.

Unionstidens kongesegl: Margrethe og Olav

Ved opprettelsen av personalunionen mellom Norge og Sverige i 1319 fikk kongene både et norsk og et svensk segl til bruk i de respektive land, slik vi ser hos kong Magnus Eriksson og kong Håkon VI Magnusson. Seglene viser



Ill. 7: Seglet til St. Olavsgildet i Onarheim ved Bergen, avtrykk 1344.
The seal of the St Olav Guild at Onarheim near Bergen, impression dated 1344. Etter Johnsen 1920.

en tronende konge med scepter, holdende i venstre hånd et skjold med Norges eller Sveriges våpen.¹³ Håkons hustru dronning Margrethe kombinerte i sitt segl St. Olav med det norske kongevåpen, og deres sønn kong Olav IV, som arvet tronen i både Danmark og Norge, er fremstilt holdende et dansk og norsk våpen i hver hånd.¹⁴ På kong Olavs gravsten i Sorø klosterkirke er derimot bare fremstilt det norske våpen med olavsøksen.

Nordiske by- og landskapsvåpen

Norge hadde få byer, men det er likevel påfallende at ingen av dem har St. Olav i sitt byvåpen. Nidaros (Trondheim), helgenkongens egen by, har et byvåpen fra 1200-tallet med en fremstilling av en konge i en borg og



Ill. 8: Torshällas byvåpen, med St. Olav tronende i et skip.
The coat-of-arms of Torshälla town in Sweden, depicting St Olav standing in a ship. Etter Hildebrand 1879–1903.

en erkebiskop i en kirke, et symbolsk uttrykk for Nidaros som både kongens og kirkens by, et uttrykk vi også finner i form av sidestilte hoder av en konge og en erkebiskop på de to bevarte middelalderkirkene i byen.

Vi må derimot ut av Norge for å finne St. Olav i verdslige byvåpen. I Sverige hadde minst tre byer våpen med St. Olav: Torshälla, Norrköping og Södertälje. Torshälla, grunnlagt i 1317, har et interessant våpen med St. Olav med øks og rikseple sittende i et skip med dyrehoder i begge ender, et unikt motiv.¹⁵ De to andre har den vanlige framstillingen av St. Olav tronende i en arkitektonisk ramme. Skanör i Skåne har også en tronende St. Olav med øks og hanap i sitt sekret. Södertäljes St. Olav ble senest på 1600-tallet erstattet med den hellige Ragnhild, en lokal-



Ill. 9: Ålands landskapsvåpen med en tronende St. Olav, belagt 1326.
The coat-of-arms of the province of Åland, depicting St Olav. Oldest impression dated 1326. Etter Hausen 1900.

helgen som byens hovedkirke er viet til.¹⁶ Av de middelalderske danske byer har bare Odense et våpen med St. Knud, byens egen helgenkonge.¹⁷ I Sverige har ingen byvåpen St. Erik som motiv i middelalderen (Stockholms St. Erik ble innført etter middelalderen).

Derimot har hele tre av de fem gamle finske landskapene bilder av en tronende St. Olav på sine segl.¹⁸ Ålands segl er kjent i et avtrykk fra 1326, men er trolig langt eldre. Det viser St. Olav med øks i venstre hånd og rikseple i høyre hånd. Nyland/Uusimaas segl er også først belagt i 1326 og viser St. Olav med øks i høyre hånd og den venstre holder i kappebåndet. Satakuntas segl er først belagt i 1419 og ligner Nylands, men under kongens føtter ligger en sammenkrøpen kriger med



Ill. 10: Nidaros erkebiskops segl med St. Olav, brukt i perioden 1350–1450.
The Great Seal of the archbishops of Nidaros, employed in the period 1350–1450. Etter Norske sigiller III.

jernhatt (hjelm), slik det også sees på en del samtidige treskulpturer.¹⁹

St. Olavs sterke stilling i Finland i senmiddelalderen kan også sees i anlegget av borgen Olavinlinna/St. Olofsborg i Savonlinna/Savolax (anlagt 1475) og borgen i Viipur/Viborg (anlagt 1293) med det store St. Olofs torn (Pyhän Olavin torni). Da borgen ble beleiret av moskovittiske styrker i 1495,



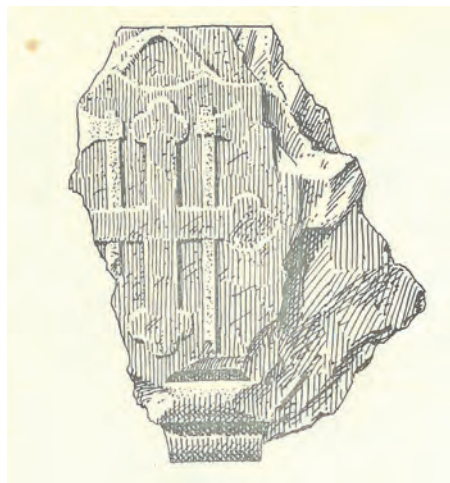
Ill. 11: Hvid preget av erkebiskop Gaute Ivarsson 1475–1510, med St. Olavs øks i et skjold.
A small coin (hvid) minted by Archbishop Gaute Ivarsson 1475–1510, with the Axe of St Olav in a shield.

vaiet borgherren Erik Thotts banner med St. Olav og St. Erik fra dette tårnet.

St. Olav sto sterkt også i Estland. Tallinns største kirke er Olavskirken (Oleviste kirik) fra 1300-tallet. Nøkkelsteinen i hvelvet over høyalteret viser en tronende St. Olav med øks og rikseple, og med et dyr under føttene. Kirkens segl fra 2. halvdel av 1400-tallet viser en stående St. Olav kledd i fotside gevanter.²⁰ Tallinn hadde også et St. Olavsgilde med egen bygning ved hovedgaten. Gildets segl viser en tronende St. Olav, og i gavlen på gildehuset står et relieff av helgenkongen.

St. Olav og Kirken

Først ved reorganiseringen etter katastrofen med Den sorte død i 1349–50, da flertallet av biskoper og prester døde, tok Kirken for alvor Olavsikonografien i bruk på segl. Erkebiskopenes nye seglstamp fra 1350, kanskje utført i Paris, viser en tronende St. Olav med øks og rikseple omgitt av en rik arkitektonisk omramming i høygotisk stil. Han er flankert av fire helgener og under helgenens føtter kneler en erkebiskop i tilbedelse, flankert av to små våpenskjold. Denne seglstampen var



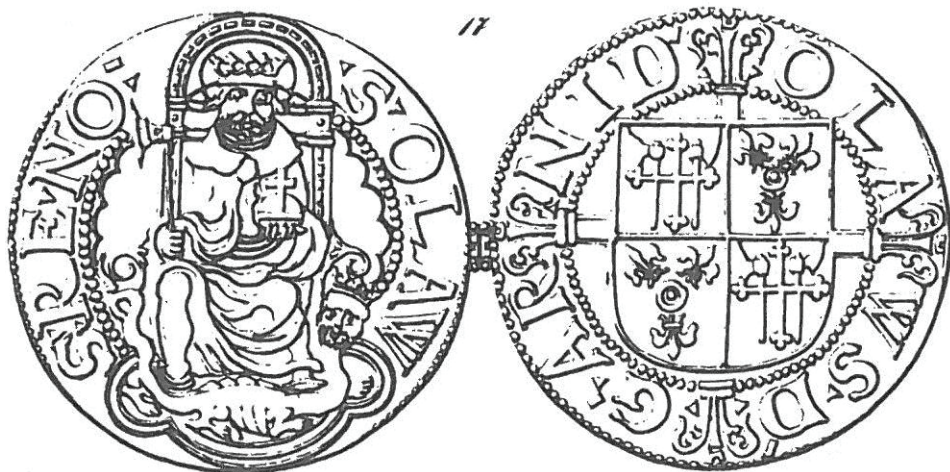
Ill. 12: Stein med Nidaros domkirkes våpen, fra portal i erkebiskopens borg Steinvikholm bygd ca. 1525–30. Tegning av Lorentz Ree.

The coat-of-arms of Nidaros Cathedral, carved on a portal stone from the archiepiscopal palace of Steinvikholm from c.1525–30. Etter Wallem 1917.

i bruk i 100 år, bare med nødvendige endringer av navn og familievåpen til nye erkebiskoper. Erkebiskopenes sekret hadde samme motiv, bare i en enklere utgave.²¹

Etter den dramatiske perioden omkring år 1450, da først Karl Knutsson Bonde ble kronet til norsk konge i Nidaros i 1449, erkebiskop Aslak Bolts død samme år og deretter kroningen av Christian den første samme sted i 1450, får erkebiskopen et nytt segl. Stampen er nå sirkelformet, i pakt med nye stilidealer. Hovedmotivet er stadig en tronende St. Olav med øks og rikseple under en baldakin med vinger, kanskje et alterskap med fløydører som ble svært vanlig på denne tid. Figuren av erkebiskopen er borte og erstattet av et større våpenskjold med korsstav og to kryssende økser.²²

3. OLAV ENGELBREKTSSÖN



Ill. 13: Sølvmark preget av erkebiskop Olav Engelbrektsson 1523–37, med St. Olav og kvadrert skjold med erkebiskopens og domkirkens våpen.

Silver coin (mark) minted by Archbishop Olav Engelbrektsson 1523–37, with St Olav and a squared shield with the coat-of-arms of Archbishop Olav and the cathedral.

Nå kom også øksen inn som isolert heraldisk element. En *dexter* kortskaftet øks i et skjold ble også brukt som motiv under erkebiskop Gaute (1475–1510) på braketeater og mynter, og ved utgravninger i Erkebispegården er det funnet blymedaljonger med samme motiv, kanskje modeller for mynter.

Med erkebiskop Erik Walkendorf (1510–22) fikk erkesetet et nytt våpen med et gresk kløverkors over to bortvendte økser, som uten tvil er St. Olavs øks. Det ble brukt både separat og kvadrert med Walkendorfs privatvåpen.²³ Dette våpenet ble også brukt på erkebiskopens myntproduksjon, og det har overlevd som Den norske kirkes våpen i dag, men korset er gradvis blitt mer latinsk enn gresk i utforming.

Hans etterfølger Olav Engelbrektsson

(1523–37) fortsatte dette prinsippet med våpenskjold kvadrert med erkestolens våpen og sitt eget familievåpen (en rose mellom tre radiære liljer), også på sin myntproduksjon, kombinert med bilde av St. Olav i renessansestil.²⁴ Erkestolens våpen er også funnet i ruinen av erkebiskopens borg Steinvikholm, plassert over en portal. En lignende plassering har erkebiskop Olavs familievåpen over en portal i Erkebispegården i Trondheim, utført etter at Erkebispegården ble brent i 1532 og før erkebiskopens flukt til Nederland i 1537.

Private våpen med St. Olavssymbolikk

Blant de våpenførende slekter i Norge ser vi i løpet av høymiddelalderen en sterk økning



Ill. 14: Einar Halvardssons våpen, etter avtrykk fra 1340, med to økser lagt i kryss.

The coat-of-arms of the aristocrat Einar Halvardsson with two crossed axes, impression from 1340. Etter Norske sigiller fra middelalderen.

i bruken av en øks i heraldikken, som må betraktes som et uttrykk *pars pro toto*. I det bevarte norske materialet av private segl som er eldre enn 1400, har hele 169 av 1360 publiserte segl (12%) en øks som motiv. Dette er også et høyt antall i nordisk sammenheng. Noen våpen har to kryssende økser, som Einar Halvardssons segl (belagt 1340), men det store flertallet har enkeltøkser vendt enten dexter eller sinister, som seglene til Vivil Thorgeirsson (belagt 1379) og Åsulf Thjostolfsson (belagt 1381).²⁵ Etter 1400 er antallet privatvåpen med øksmotiv trolig

enda høyere, men dette materialet er dessverre ennå ikke publisert. Når dette seglmaterialet gjøres tilgjengelig, vil det uten tvil inneholde mange segl med øks som motiv.

Avslutning

St. Olav spilte en stor rolle i norsk heraldikk fra 1200-talet og fremover. Helgenkongen ble fremstilt tronende eller stående, etter hvert også med en underligger i form av en kriger eller et dragelignende dyr med menneskehode og ansikt som lignet Olavs ansikt. Som sådan ble helgenkongen også fremstilt på mange biskops-, kapittel-, by- og klostersegl. Senest fra midten av 1200-tallet ble øksen St. Olavs attributt, og fra 1280 ble øksen innført i det kongelige våpen. Fra slutten av 1400-tallet ble en øks et symbol for St. Olav *pars pro toto*, og blir brukt som et olavssymbol i heraldikk og segl. Slik opptrer øksen stadig i det norske riksvåpen og i Den norske kirkes våpen.

Artikkelen bygger på forfatterens foredrag ved 12. Nordiske heraldiske konferanse: "Heraldikken i kirken – kirken i heraldikken", Roskilde 12.–14. mai 2023.

Noter

- 1 Lind 1987: 327–46
- 2 Hildebrand 1862: 2 & Pl. I, nr. 1–4
- 3 Se også Ekroll 2023: 243–59
- 4 Noregs kongesoger, bind 2: 116–17
- 5 Wallem & Irgens Larsen 1947; Lidén 1999
- 6 Kühnel 1988: 116–18 & Pl. XXIV, XXV
- 7 Norske sigiller fra middelalderen III: 97–106
- 8 Folz 1984: 23–68
- 9 Dybdahl 2002: 43–50, 126; Sicking 2021: 117–46

- 10 Norske Sigiller fra Middelalderen II: P. VII, VIII & IX
 - 11 Johnsen 1920: 8f, 18
 - 12 Trætterberg 1968: 80-82; Trætterberg 1977: 54-55
 - 13 Norske sigiller fra middelalderen II, Pl. XV & XVII
 - 14 Norske sigiller fra middelalderen II, Pl. XVIII
 - 15 Hildebrand 1983: 363
 - 16 Scheffer 1967: 61
 - 17 Achen 1982: 28-29
 - 18 Hausen 1900: 27 & Pl. XVIII
 - 19 Wallem & Irgens Larsen 1947: 140-155
 - 20 Mänd 2018: 120-21
 - 21 Norske sigiller fra middelalderen III: 59-72
 - 22 Ibidem: 73-79
 - 23 Ibidem: 80
 - 24 Ibidem: 82
 - 25 Norske sigiller fra middelalderen, bind I, nr. 383, 990 & 1019
- Litteratur*
- Achen, Sven Tito: Danmarks kommunevåbener. København 1982
- Dybdahl, Audun: Nidaros Domkirkes og geistlighets kostbarheter. Senter for middelalderstudier, skrifter nr. 14. Trondheim 2002
- Ekroll, Øystein: St. Olav i sigillografien. Sigill i Norden. Red. Mattias Karlsson. Skrifter utgivna av Riksarkivet, Nr 45. Stockholm 2023
- Folz, Robert: Les Saints Rois du Moyen Âge en Occident (VIe – XIIIe siècles). Subsidia Hagiographica, no. 68. Bruxelles 1984
- Hausen, Reinhold: Finlands medeltidssigill. Helsingfors 1900
- Hildebrand, Bror Emil: Svenska sigiller från medeltiden. Första häftet. Stockholm 1862
- Hildebrand, Hans: Sveriges medeltid, vol. II. Stockholm 1879-1903 (1983)
- Johnsen, Oscar A.: Tre gildeskraaer fra middelalderen. Kristiania 1920
- Kühnel, Gustav: Wall Painting in the Latin Kingdom of Jerusalem. Berlin 1988
- Lidén, Anne: Olav den helige i medeltida bildkonst. Legendmotiv och attribut. Stockholm 1999
- Lind, John: Knud den Helliges segl – et ægte præventionssegl? Skandia 52. Lund 1987
- Mänd, Anu: The Cult and Visual Representation of Scandinavian Saints in Medieval Livonia. Saints and Sainthood around the Baltic Sea. Identity, Literacy, and Communication in the Middle Ages. Studies in Medieval and Early Modern Culture LIV. Kalamazoo 2018
- Noregs kongesoger, bind 2. Oslo 1979
- Norske Sigiller fra Middelalderen. Bind I. Verdslige Sigiller indtil Aar 1400, Hefte 1-8. Kristiania/Oslo 1899-1950
- Norske Sigiller fra Middelalderen. Bind II. Kongelige og Fyrstelige segl. Kristiania 1924
- Norske sigiller fra middelalderen III. Geistlige segl fra Nidaros bispedømme. Oslo 2012
- Scheffer, C.G.U.: Svensk vapenbok för landskap, län och städer. Stockholm 1967
- Sicking, Louis: De bijl van Sint-Olav. Op zoek naar Noorse krekschatten in de Nederlanden. Zutphen 2021
- Trætterberg, Hallvard: Geistlige segl i Bergens bispedømme ca. 1250 – 1530. Bjørgvin bispestol. Frå Selja til Bjørgvin. Bergen 1968
- Trætterberg, Hallvard: Geistlige segl i Oslo bispedømme ca. 1200-1537. Oslo 1977
- Wallem, Fr.: Steinvikholm. Trondhjem 1917
- Wallem, F. & B. Irgens Larsen: Iconographia Sancti Olavi. Trondheim 1947

En brittisk flagga i Alingsås – några noteringar om flaggning under 1800-talet

Av Jens Christian Berlin

TITLE: A British flag in Alingsås – some notes on the use of flags in the 19th century.

ABSTRACT: This article highlights the origin and use of a British flag in Sweden during the second half of the 19th century, as well as making some general notes about early use of flags ashore in Sweden with examples from the town of Alingsås, Älvsborg County. The flag described in the article belonged most likely to Charles Hill (1816–1889), the founder of Alingsås cotton mill. Hill was born in Lancashire, England. At an early age, Hill was employed at a cotton mill in Bolton. He acquired a knowledge of the industry and at the age of 20 he had become an overlooker. In 1843 Hill moved to Sweden for employment in the cotton industry and in 1862 he founded his own cotton mill in Alingsås. There is little evidence of the use of flags in Alingsås during the 19th century. It is likely that a flag was flown at the railway station after it was completed in 1858. The schools seem to have started using flags in the 1890s. There are depictions from the early 1870s of the Hill residence in Alingsås with two hoisted flags. Hill probably used a Red Ensign together with a Swedish flag.

KEYWORDS/NYCKELORD: use of flags; Red Ensign; Union Jack; Sweden; Alingsås; Charles Hill / bruk av flaggor, Red Ensign, Union Jack, Sverige, Alingsås, Charles Hill.

AUTHOR INFORMATION/FORFATTERINFORMATION: Jens Christian Berlin – berlin@heraldik.org

På 1980-talet förvärvade författaren till denna artikel en flagga i samband med en utrensning av ett förråd hos Almedahls AB, Alingsås. Flaggan är brittisk av den typ som benämns *Red Ensign*. Syftet med denna artikel är att belysa flaggans ursprung och i vilket sammanhang den kan ha använts samt att göra några allmänna noteringar kring tidig flaggning i Sverige med exempel från Alingsås stad.¹

Flaggan i fråga har en rektangulär flaggduk. Den är handsydd av enkel, röd ylleduk sammansatt av fyra väder av en bredd mellan 36 och 46 cm (ill. 1). I det övre, inre hörnet har infogats den brittiska unionsflaggan (*Union Flag* eller *Union Jack*) i rött, vitt och blått (ill. 2). Flaggliket är av grov linneväv med insydd lina. I linans överkant är fäst en lekare, en vridbar ögla av mässing och i underkant har den en fri tamp om cirka 80 cm.

Liket är märkt "HILL" och med annan hand, troligen i blyerts, "C. HILL". Den senare anteckningen är sannolikt inte väderbeständig och bör ha gjorts då flaggan magasineras. Duken är sliten, med fläckar, hål och lagningar. Hela duken har de ungefärliga måtten 168 cm x 245 cm och den infogade unionsflaggan 83 cm x 95 cm. Flaggans proportioner ligger närmare 2:3 än de i dag föreskrivna 1:2. De geometriska förhållandena mellan fälten i unionsflaggan är inte helt korrekta.

Charles Hill

Flaggan har med all sannolikhet tillhört Charles Hill, grundare av Alingsås bomullsväveri.

Charles Hill föddes 1816 i den lilla byn Tockholes, en och en halv mil utanför staden Bolton i Lancashire, England.² När Charles var knappt tio år dog fadern och familjen flyttade till Bolton, där Charles fick anställning vid ett bomullsväveri. Han lärde sig de mest moderna maskinvävstolarna från grunden och kom att skaffa sig en gedigen teknisk kunskap om branschen. I 20-årsåldern hade han fått en arbetsledande ställning som *overlooker*.

1843 lämnade Hill England för en anställning på Rydboholms Konstväfveribolag strax söder om Borås, Sveriges första mekaniska bomullsväveri. På Rydboholm fick han snart ansvaret för fabriken hela produktion.

1852 fick Hill erbjudande om att delta i grundläggandet av ett helt nytt bomullsväveri i Norrköping. Hills tekniska kunnande och kontakter var en förutsättning för att göra nödvändiga inköp av maskiner i England och kunna starta verksamheten på plats. Han

lämnade sin anställning på Rydboholm för att bli fabrikschef i Norrköping.

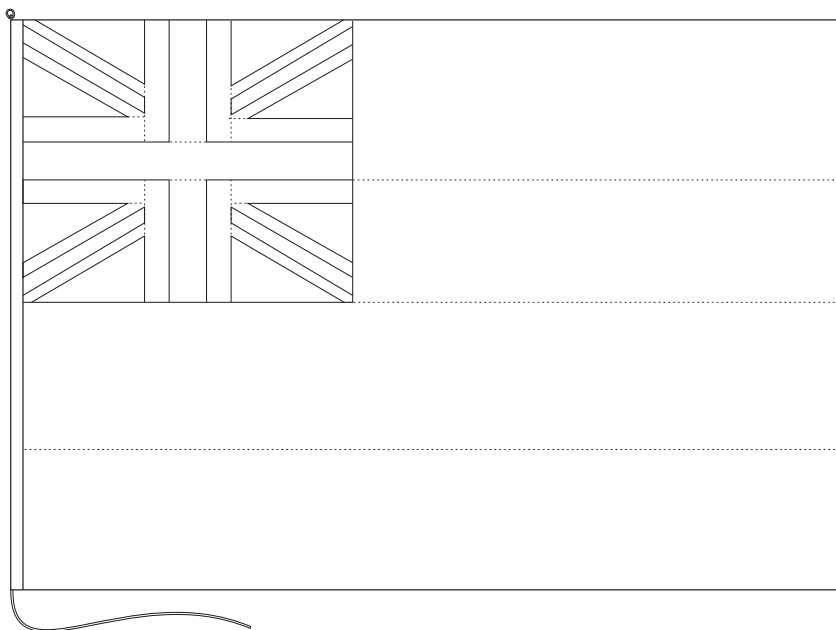
Norrköpings Bomullsväveri, senare känt under varumärket *Tuppen*, skulle drivas som ett aktiebolag. Denna bolagsform krävde att ägarna var svenska medborgare. Hill ansökte därför om och blev beviljad svenskt medborgarskap 1852. Produktionen i Norrköping påbörjades 1853 och fem år senare hade den gått om Rydboholm som dittills varit Sveriges ledande bomullsväveri.

Under sin tid i Norrköping blev Hill också delägare i Wiskaholms väveri i Borås, grundat 1857. Det amerikanska inbördeskriget ledde dock till minskad tillgång på bomull vilket gjorde att bolaget gick i konkurs 1863.

I början av 1860-talet tog Hill steget att starta en egen verksamhet. 1861 köpte han fastigheter i Alingsås vilka ursprungligen hade varit en del av Jonas Alströmers manufakturverk. Platsen var väl vald. Västra stambanan genom Alingsås skulle stå helt klar hösten 1862, vilket gav staden goda förbindelser till både Göteborg och Stockholm. Efter att Hill låtit bygga om och bygga till befintliga fabrikslokaler samt installera nya vävstolar och en ångmaskin, kunde Alingsås Bomullsväveri starta sin produktion hösten 1862. Efter hand kom fabriken att byggas ut och verksamheten utvecklades till Alingsås största arbetsgivare.

1880 köpte Charles Hill också Rosenlunds spinneri i Göteborg men sålde 1882 detta vidare till sin son Edmund.

Charles Hill var under sin tid i Alingsås aktiv i lokalsamhället. Bland annat tog han initiativ till att bygga ett gasverk samt stadens första stadshotell. Hill hade flera kommunala



Ill. 1. Charles Hills flagga, ritning.
The flag of Charles Hill, drawing.



Ill. 2. Charles Hills flagga, detalj. Foto: författaren.
The flag of Charles Hill, detail. Photo: the author.

uppdrag, bland annat som ledamot i drätselkammaren. 1870 blev han riddare av Vasaorden. Charles Hill avled 1889.

Alingsås bomullsväveri stannade i familjen Hills ägo fram till 1912. 1905 inköptes mark för att bygga ”Nya fabriken” vid sjön Gerdskens strand och denna fabrik kom sedan att utvidgas i omgångar. 1912 såldes företaget till Nääs Fabriks AB, som i sin tur såldes till Almedahl-Dalsjöfors AB 1961. Produktionen i Alingsås upphörde helt 1999,³ men verksamheten för Almedahls Alingsås har fortsatt med försäljning av textilprodukter med inriktning på hotell, restaurang och vårdsektor.

Red Ensign

Ursprunget till den brittiska Red Ensign kan ledas tillbaka till flaggor som brukades av den engelska flottan i mitten av 1500-talet. Beteckningen *ensign* avser här en större nationsflagga, på fartyg ofta förd i aktern. Flottan delades under 1500-talet in i tre skvadroner och ett system kom utvecklas där skvadronerna särskildes genom flaggor i färgerna rött, blått, respektive vitt. Red Ensign kom också att användas som handelsflagga. 1674 utfärdades en kunglig proklamation som konfirmerade att det var den korrekta flaggan för engelska handelsfartyg. Formuleringarna i proklamationen antyder att flaggan redan tidigare hade använts som på detta sätt.⁴

1864 omorganiserades den brittiska flottan varvid indelningen i färgskvadroner övergavs. Som gemensam flagga för hela flottan antogs flaggan för den tidigare vita skvadronen. Red Ensign reserverades nu för handelsflottan.⁵

Från början av 1600-talet hade ett vitt fält



Ill. 3. Red Ensign, England, tidigt 1600-tal.
Red Ensign, England, early 17th century.



Ill. 4. Red Ensign, Kungariket Storbritannien, 1707–1800.
Red Ensign, Kingdom of Great Britain, 1707–1800.



Ill. 5. Red Ensign, Förenade kungariket Storbritannien och Irland, från 1801. Flaggan fick under 1800-talet proportionerna 1:2.
Red Ensign, United Kingdom of Great Britain and Ireland, from 1801. During the 19th century the flag obtained the proportions of 1:2.

med ett rött kors, ett georgskors, infogas i det övre, inre hörnet av flaggan (ill. 3).⁶ När England och Skottland 1707 förenades i en realunion med namnet *Kungariket Storbritannien*, infogades i stället den brittiska unionsflaggan (ill. 4).⁷

Unionsflaggan hade skapats redan 1606. För att manifestera den personalunion mellan England och Skottland som ingåtts tre år tidigare förenades Englands flagga med ett georgskors och Skottlands flagga med ett andreakors. Till en början skulle unionsflaggan föras på stormasten av alla brittiska fartyg,⁸ men 1634 inskränktes bruket till att enbart gälla flottan och andra fartyg i kungens tjänst.⁹

1801 bildade Storbritannien och Irland en ny union som *Det förenade kungadömet Storbritannien och Irland*. Som ett tecken på denna förening infogades ett rött andreakors i unionsflaggan, vilket avsågs representera Irlands skyddshelgon sankt Patrick. De skotska och irländska korsen kombinerades genom ett fyrstyckat andreakors omväxlande i vitt och rött som dessutom fimblerades i vitt,¹⁰ vilket resulterade i en komplicerad och inte sällan missuppfattad konstruktion. Som en konsekvens av den nya unionsflaggan förändrades bland annat även Red Ensign (ill. 5).

Vilken flagga som skulle användas som brittisk nationsflagga på land var länge oklart. En tydlig kandidat var Union Jack, men då Red Ensign användes av den civila sjöfarten var det inte onaturligt att också bruka den vid civil flaggning på land. Kolonialministern, the Earl of Crewe, yttrade 1908 i det brittiska överhuset att han ansåg att det med rätta kunde konstateras att Union Jack borde betraktas som nationsflagga och att den utan tvekan kan föras på land av alla brittiska undersåtar.¹¹ Frågan tog upp igen 1933 i underhuset då inrikesminister sir John Gilmour slog fast att unionsflaggan är nationsflagga.¹²

Flaggning i Sverige

Bruket av flaggor har sitt ursprung till sjöss. På land bars fanor som fälttecken inom krigsmakten, medan seden att hissa en flaggduk stammar från sjöfarten. Redan på 1600-talet förekom flaggning på befästningar, men det är inte förrän i mitten av 1700-talet som vi hittar enstaka exempel på flaggning hos privatpersoner, och det rör sig då framför allt om personer med koppling till handel och sjöfart. Det är inte förrän under andra hälften av 1800-talet som flaggning i Sverige mer allmänt tar sin början.

Ett känt exempel på tidig offentlig flaggning är när kung Oscar II 1873 lät resa en flaggstång på Stockholms slott, vilket gav upphov till kritik i Stockholmspressen. Möjligen var det dock inte i första hand flaggningen i sig, utan den nytillträdde kungen som var den egentliga var måltavlan för kritiken.¹³ Riksdagen hade börjat flagga redan 1871 utan att det ledde till någon uttalad kritik.

Etnologen vid Nordiska museet Mats Rehnberg genomförde 1943 en enkätundersökning om bruket av svensk flagga. Svaren var inte jämnt fördelade över landet och kom huvudsakligen från landsbygden. Underlaget ger ändå en viss fingervisning om hur flaggbruket växte fram under framför allt det sena 1800-talet och början av 1900-talet.¹⁴

Rehnbergs undersökning visar att skolor ofta var tidiga med att införskaffa en flaggstång och när järnvägarna börjar byggas över landet så medför det också många gånger flaggning på stationerna. Bland privatpersoner är det framför allt personer med högre samhällsställning som varit verksamma med att introducera flaggning.

Flaggning i Alingsås

Någon samlad dokumentation över tidig flaggning i Alingsås finns inte, men några exempel kan noteras.

Järnvägsstationen var en plats där det tidigt flaggades i Alingsås. Sträckan Göteborg–Alingsås på Västra stambanan togs i bruk 1857 och året därpå stod stationshuset i Alingsås färdigt. Byggnaden hade ursprungligen en takryttare, ett mindre torn, som avslutades med en flaggstång. De statliga järnvägarna saknade vid denna tid föreskrifter om när flagga skulle hissas, vilket innebar att det var helt upp till stationerna själva att bestämma när flaggning skulle ske. 1858 fastställdes dock genom kungligt brev en särskild flagga som skulle användas ”vid de tillfällen då flaggning på statens järnvägsbyggnader kan ifrågakomma”. Flaggan var en svensk tretungad flagga med ett lokomotiv i ett vitt fält i korsets mitt.¹⁵ På ett samtida träsnitt kan man också se stationshuset med hissad flagga (ill. 6).¹⁶

Vi bör kunna anta att det under 1800-talet flaggades på Alingsås station, om inte regelbundet, så åtminstone vid enskilda tillfällen. Först 1908 fastställdes regler om flaggdagar för Statens Järnvägar. Ur ett Alingsåsperspektiv kan det noteras att en av dessa flaggdagar var den 30 april, dagen för det första spadtaget vid statens järnvägsbyggande, vilket skedde 1855 vid Skaveryd strax väster om Alingsås.¹⁷

I anslutning till järnvägsstationen uppfördes ett mindre hotell benämnt *Jernvägs-Hotellet*. Ett samtida fotografi visar att det i mitten av 1860-talet flaggades med svensk flagga på hotellet.¹⁸



Ill. 6. Alingsås järnvägsstation, träsnitt från 1859. *Alingsås railway station, woodcut from 1859.*

Skolorna i Alingsås verkar ha börjat flagga på 1890-talet. 1892 kunde Alingsås Tidning rapportera att en flagga skänkts till Alingsås folkskolor.¹⁹ Första tillfället att hissa flaggan blev Gustav II Adolfs dödsdag den 6 november, ett tillfälle till vilket även allmänheten var inbjuden. Firandet inleddes med att skolornas lärjungar sjöng ”Du gamla, du friska, du fjellhöga nord”, vilket följdes av ett kortare föredrag av kyrkoherde Norén, som framhöll betydelsen av att sluta upp kring kungen och de blågula färgerna. Därpå hissades flaggan och slutligen sjöngs ytterligare en sång samt en koral.²⁰

Läroverket i Alingsås verkar också ha fått en flaggstång under 1890-talet. Av samtida fotografier att döma hade då en fasadstång monterats över ingången till läroverkets dåvarande lokaler. När läroverket invigde sin nya huvudbyggnad 1901, så tågade deltagarna i procession med svenska flaggan i täten och den nya byggnaden var smyckad med flaggor.²¹

Under 1890-talet dyker det även upp



Ill. 7. Alingsås bomullsväveri, detalj av litografi från 1871.
Alingsås cotton mill, detail of a lithograph from 1871.

notiser i lokalpressen om allmän flaggning i staden. Exempelvis noterades det 1896 att det flaggades på Gustav Adolfs-dagen²² och Oscars-dagen.²³ 1897 annonserade borgmästaren och stadsfullmäktiges vice ordförande om flaggning med anledning av Oscar II:s regeringsjubileum. De hemställde att det skulle flaggas på allmänna och enskilda byggnader i staden, ”i den mån sådant låter sig göras”. Man önskade även att våningarna, åtminstone de åt torgen och de större gatorna, skulle hållas upplysta ”inför öppna gardiner” mellan klockan halv 8 och klockan 10 på kvällen.²⁴

Ett tillfälle då man tog tillfället i akt att

flagga var den 2 juni 1905 då Jonas Alströmers byst avtäcktes på Stora torget. På torget hade flaggstänger rests och det flaggades på rådhuset, både på byggnadens takflaggstång och på tillfälliga flaggstänger som hade monterats genom takkupor.

Att privatpersoner flaggar i stadsmiljö är och har varit mer sällsynt, vilket inte minst beror på att det rent praktiskt kan vara svårt att hitta en lämplig plats för en flaggstång.

På egendomen Nohaga, ett stenkast från Alingsås stadskärna, lät Claes Adelsköld åren 1879–1880 uppföra en patriciervilla i italiensk nyrenässans (”Nohaga slott”). På en målning av Didrik von Essen över Nohaga och sjön

Mjörn från 1882 skymtar byggnaden, på vars tak finns en flaggstång med hissad flagga.²⁵ Detta bruk bekräftas också i Adelskölds självbiografi där det anges att det alltid flaggades när ägaren var hemma.²⁶

En udda efterlysning efter en flagga infördes i Alingsås Weckoblad 1877. I en annons efterfrågas ”en större svensk flagga samt en lång wimpel af blått och gult tyg” som skulle ha förlorats på Nolhaga hed.²⁷ I vilket sammanhang flaggan och vimpeln skulle ha använts framgår inte.

Charles Hill använde sannolikt sin brittiska flagga i anslutning till sin bostad på Södra Ringgatan, kvarteret Klädesvävaren, i Alingsås. På en litografi från 1871 ses Charles Hills fabrik med kringliggande bebyggelse (ill. 7).²⁸ En av fabriksbyggnaderna har en flaggstång monterad på gaveln. I bakgrunden ses ett lägre hus, Charles Hills bostadshus, och i anslutning till detta två flaggstänger. På en annan avbildning från samma tid är det tydligt att även dessa flaggstänger är monterade på var sin gavel.²⁹

På litografien är, vad man kan uppfatta, svenska flaggor hissade på samtliga flaggstänger. Det finns dock anledning att anta att Charles Hill flaggade med en svensk och en brittisk flagga på sin bostad. Två flaggstänger framstår i annat fall som omotiverat. Att bilden visar två svenska flaggor på Hills bostad skulle kunna förklaras med konstnären inte sett flaggorna hissade och därför antagit att det var svenska flaggor som brukade hissas på samtliga flaggstänger. Avbildningen verkar i övrigt vara mycket noggrant och verklighetstroget utförd och har möjligen haft ett fotografi som förlaga.

Att Charles Hill flaggade med Red Ensign

och inte den brittiska unionsflaggan bör kunna förklaras med att det ända in på 1900-talet var oklart vilken brittisk flagga som var lämplig att använda av privatpersoner. Att Hill hade sin sysselsättning inom industri och handel bör ha gjort att det låg nära till hands att hissa den brittiska handelsflaggan.

Att Charles Hill flaggade så tidigt som i början av 1870-talet, inte osannolikt ännu tidigare, gör honom till en tidig introduktör av privat flaggning. Det stämmer väl in i det allmänna mönstret att han med sin framträdande samhällsställning var en föregångare på detta område. Att han sannolikt flaggade både med svenska och brittiska flaggor gör honom mer ovanlig. Samtidigt kan det ses som naturligt för en man som kom från England, under en stor del av sitt liv verkade i Sverige, men samtidigt hela tiden, både professionellt och på ett personligt plan, höll kontakten med det land där han föddes och växte upp.

Noter

- 1 Författaren riktar ett tack till Monica von Brömsen, arkivintendent vid Alingsås museum, som bistått med hjälp att identifiera vissa bildkällor. Tack även till Anna-Karin Knight, samt Lennart och Birgitta Berlin som granskat texten och givit värdefulla synpunkter.
- 2 Biografiska uppgifter om Charles Hill är hämtade från Karin Linton, Charles Hill, ”cotton master”: 1816–1889 : pionjär, progressiv Alingsåsbo, patriark, Kastella, Stockholm, 1999.
- 3 *Almedahlgruppen : textil kompetens*, 1999, s. 19.
- 4 William Gordon Perrin, *British flags, their early history and their development at sea; with an account of the origin of the flag as a national device*, Cambridge University Press, Cambridge, 1922, s. 130.
- 5 Perrin, s. 119.

- 6 Perrin, s. 85–99.
- 7 Perrin, s. 118.
- 8 Perrin, s. 54–55.
- 9 Perrin, s. 58–59.
- 10 Perrin, s. 71–71.
- 11 Hansard, HL Deb 14 July 1908, vol 192, cols 579–580.
- 12 Hansard, HC Deb 27 June 1933 vol 279, cols 1324–1325.
- 13 Arne Biörnstad, "Svenska flaggans bruk", *Fataburen : Nordiska museets och Skansens årsbok : 1967*, Nordiska museet, Stockholm, 1967, s. 43.
- 14 Biörnstad, s. 43–56.
- 15 B. Hjelm, "Den svenska flaggan 'i stations-tjänst'", SJ-nytt, 1946, nr 3.
- 16 Sven Adolf Hedlund och Adolf Wilhelm Edelsvärd, *Beskrifning öfver Westra stambanan : Göteborg–Töreboda jemte underrättelser för resande : med jernvägskarta, en lithografi och sex träsnitt*, Göteborg, 1859, s. 36.
- 17 B. Hjelm.
- 18 Gösta Sandberg, *Alingsås : människor och miljöer under nittonhundratalet : en fotografisk betraktelse*, Göteborg, 2018, s. 243.
- 19 *Alingsås Tidning*, 2/11 1892.
- 20 *Alingsås Tidning*, 9/11 1892.
- 21 "Invigningen af Alingsås allmänna läroverk's nya byggnad", *Alingsås Tidning*, 27/9 1901.
- 22 *Alingsås Tidning*, 6/11 1896.
- 23 *Alingsås Tidning*, 1/12 1896.
- 24 *Alingsås Tidning*, 10/9 1897.
- 25 Didr[ik] von Essen, oljemålning, 1882. Tavlans finns i dag i aulan för Gustav Adolfsskolan, tidigare läroverkets huvudbyggnad, Alingsås.
- 26 Claes Adelsköld, *Utdrag ur mitt dagsverks- och pro diverse-konto : autobiografiska anteckningar m. m.*, D. 3, 2. uppl., Stockholm, 1900, s. 346.
- 27 *Alingsås Weckoblad*, 21/7 1877.
- 28 "Charles Hills bomulls-wärfveri & färgeri i Alingsås", i Gustaf Pabst och Maximilian Axelson, *Sveriges industriella etablissementer*, serie 1, häfte 6, Stockholm, 1871, plansch 22.
- 29 G[ustaf] Pabst, *Charles Hill, bomulls-wärfveri & färgeri, Alingsås* [sic!], 1871. Alingsås museum, accessionsnummer: AM 2023:7.

Heraldiska (och icke-heraldiska) modellritningar levererade av Riksarkivet under 2023

Av Davor Zovko

TITLE: Heraldic (and non-heraldic) drawings delivered by Riksarkivet (Swedish National Archives) during 2023.

ABSTRACT: In 2023, the National Archives delivered two coats of arms and four other drawings: a badge for a doctor's hat, two designs of doctor's rings, as well as a design for a lapel pin. (The badge and the rings will be presented later.) One of the coats of arms was composed for Marika Markovits, new Bishop in the Diocese of Linköping of the Church of Sweden. The coat of arms is based on Bishop Markovits's family coat of arms, which was granted to the Markovits family in 1741 by Queen Maria Teresia, in occasion of promoting the family into the rank of counts. The second arms were composed for the National Archivist of Sweden Karin Årstöm Iko. The heraldist's intention was to embrace phenomena such as Culture, Literature, Antiquity, as well as several geographical areas, in a simple symbol. The lapel pin for honorary members of the university consists of the University's well-known insignia: the keys of the University and two spires with tops shaped like suns. The spires represent divine and human knowledge and are called "*Sapientia Divina*" and "*Sapientia humana*".

KEYWORDS/NYCKELORD: Swedish official heraldry, Arms of Bishops of Swedish Church / Officiell heraldik, vapen för Svenska Kyrkans biskopar

AUTHOR INFORMATION/FOREFATTERINFORMATION: Davor Zovko, State Herald / Davor Zovko, Statsheraldiker, davor.zovko@riksarkivet.se

Under 2023 levererade Riksarkivet modellritningar av två nya vapen, två doktorsringar, ett doktorshattmärke samt ett rockslagsmärke.¹

En viktig händelse under året var konso-
lidering av Riksarkivets heraldiska funktion.
Biträdande statsheraldikern Carl Michael
Raab är åter i tjänsten sedan juni månad lik-
som arkivarien Leif Persson som sedan tidi-

gare var knuten till funktionen. Riksarkivet
har inte längre en heraldisk konstnär anställd
vid den heraldiska funktionen varför samt-
liga levererade modellritningar fortfarande
komponeras – och målas – av statsheral-
dikern. Avsikten är dock att på sikt inleda
ett samarbete med en eller flera heraldiska
konstnärer, och förutsättningar för sådant

samarbete kartläggs i samverkan med Riksarkivets jurister.

Marika Markovits biskop i Linköpings stift

I november månad 2022 mottogs förfrågan från Svenska kyrkan om att komponera vapen för den nya biskopen i Linköpings stift, Marika Markovits. Det har varit en tradition inom heraldiska funktionen att bistå Svenska kyrkan med synpunkter på kommande vapenkompositioner liksom, i förekommande fall, med direkt komponering av biskopsvapen, och att ställa upp i detta fall sågs som självklart.

Tidigare statsheraldikern Henrik Klacken-berg undersökte biskopen electas släkthistorik. Biskopen tillhör släkten Markovits som år 1741 förlänats grevlig titel av Maria Teresia, ärkehertiginna av Österrike, drottning av Ungern och Kroatien, sedermera också Tysk-romersk kejsarinna. Släkten har dock haft adelskap sedan senmedeltiden.² Släkten härstammar från Kroatien, från det kroatiska folket Bunjevci, till vilket för övrigt hör även greven Josip Jelačić, den namnkunnige och legendariske generalen och vicekonungen. Redan under medeltiden flyttade en stor del av Bunjevci till Ungern, främst till det vida Pannonien. Många av dem anslöt sig redan under medeltiden till den Ungerska armén. Biskopen Marikas släkt är också en officerssläkt.

Vapenkompositionen för biskopens vapen bygger på den senaste versionen av släktvapnet, som ärkehertiginna och drottningen Maria Teresia förlänat släkten i samband med upphöjning till grevlig värdighet. En mindre



Ill. 1. Släkten Markovits vapen vilket ärkehertiginna och drottningen Maria Teresia förlänat släkten i samband med upphöjning till grevlig värdighet (Stantić, 2018, s. 251).

The coat of arms of the Markovits family, which the Archduchess and Queen Maria Teresia granted to the family on the occasion of their elevation into the rank of counts (Stantić, 2018, p. 251).

brisering har gjorts i samband med komponering av biskopens ämbetsvapen, det vill säga borttagning av en grön stam. Anledningen var främst att reducera det stora färgmötet som stammen orsakade. Det andra stora färgmötet, det mellan två fält som möts i sköldens styckning, täcks i stort sett helt av de allmänna bilderna, lejonet och sädesaxen. Med glimten i ögat konstaterades att lejonet i biskopsvapnet har lämnat marken och lyft till de andliga, himmelska sfärerna. Resultatet blev en relativt enkel sköld i vilken släktens ursprungliga vapen i princip har bevarats:

Sköld: Styckad i rött och blått, ett lejon av guld hållande i höger framfot tre sädesax av silver med stjälkar.

Ett ämbetsvapen för en biskop i Svenska kyrkan består av en sköld i vilken biskopens



Ill. 2. Biskop Marika Markovits ämbetsvapen. Biskopens släktvapen är kvadrerat med Linköpings stifts vapen vars nycklar anpassades till sköldens yttre form. Teckning: Davor Zovko. *Official coat of arms of Bishop Marika Markovits. Bishop's family coat of arms is quartered with the coat of arms of the Linköping diocese, with the keys adapted to the outer shape of the shield. Drawing: Davor Zovko.*

släktvapen kvadreras med stiftets vapen, så att stiftets vapen upptar de finare fälten. Den kvadrerade skölden är krönt med en mitra och lagt över en ginbalkvis ställd kräkla.³ Biskopens önskemål var att mitran ska ha så lite utsmyckning som möjligt. Endast fyra små rubiner placerades därför på mitran. Kräklans krok är utformad i typisk gotisk stil. Beständedelarna är hämtade från Peter de Witts välkända Linköpingskräklan⁴ vars krokade stålstavur tvingades in i en typisk gotisk avsmalnande kurva med den välkända egyptiska "lutningen" som "återuppstod" i postrenässansens stilar. Stålstavarna är samman-



Ill. 3. Biskopens personliga vapen. Släktvapnet upptar hela skölden. Teckning: Davor Zovko. *Bishop's personal coat of arms consists of the family arms. Drawing: Davor Zovko.*

kopplade med hjälp av pärlor från Frälsarkransen.⁵ Genom att använda Frälsarkransens pärlor vill biskopen förmedla att Gud finns i allt som våra liv rymmer och att vi oupplösligt är förenade med allt levande. Kräklans knut är prydd endast med en röd sköld (av samma fält som stiftets vapen) och utformat som en avhuggen hexagonal pyramid som ska ge ett robust och stabilt intryck samt påminna om att Linköpingskräklan är prydd med sex stycken sköldar innehållandes stiftets vapen.

Biskop Marikas valspråk, Fatta mod Ge världen liv, är sammansatt från två bibelord,



Ill. 4. Ämbets- respektive personligt vapen i svartvita versioner. Teckningar: Davor Zovko.
Bishop's coats of arms drawn in ink. Drawings: Davor Zovko.

ur Gamla (Ps 27:14) och Nya testamentet (Joh. 6:33). Biskopen vill visa på att Gud verkar genom historien, att människor i alla tider har satt sitt hopp till Gud och därigenom fattat mod inför stora utmaningar. Som biskop vill Marika Markovits ge människor kraft, mod och hopp i de utmaningar de möter i livet.

Biskopens personliga vapen kröntes med en något större samt rikligare dock fortfarande försiktigt utsmyckad mitra. Smaragdernas uppgift är att tillföra kompositionen en ny, fräsch färg. De fyra rubinerna, hämtade från mitran i ämbetsvapnet, pryder nu kräklans knut som för enkelhets skull inte

har utformats som exempelvis en *aedicula* utan som ett enkelt tetragonalt prisma med nedslipade kanter. I biskopens personliga vapen upptar släktvapnet hela skölden.

Vapnet färdigställdes i slutet av december 2022 men levererades först i januari månad, kort innan biskopsvigningen i Uppsala domkyrka. Nya biskopsvapen brukar levereras i fyra bilder, ämbetsvapen i färg, personligt vapen i färg samt båda vapnen i svartvitt. *Illustration 4* visar de svartvita versionerna av vapnen.

Biskop Marika Markovits följer Svenska kyrkans tradition enligt vilken kvinnliga biskopar använder ovala sköldar.⁶

Riksarkivarien Karin Åström Iko

I november månad tog Riksarkivets personal initiativ till att ge riksarkivarien ett heraldiskt vapen i gåva i samband med att riksarkivarien mottog utmärkelsen För nit och redlighet i rikets tjänst. En förfrågan ställdes till undertecknad om att komponera ett nytt vapen.

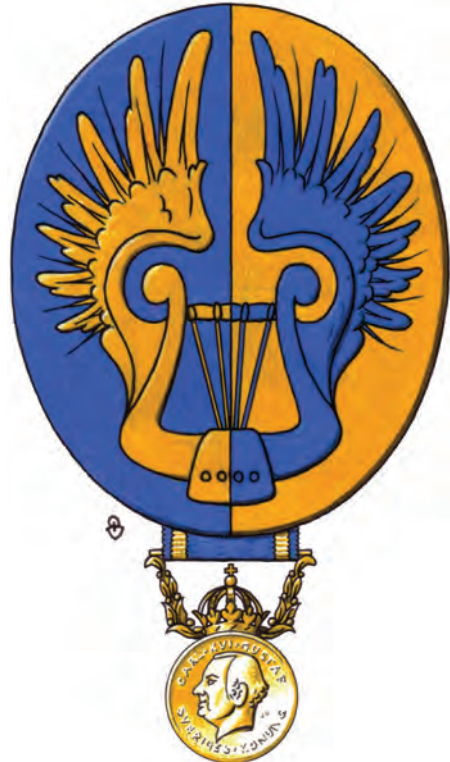
Arbetet med vapenkompositionen började med insamling av kunskap om riksarkivariens härkomst, intressen och liv. Ambitionen var från början att komponera ett vapen som skulle vara användbart även efter överlämningsceremonin. Detta medförde krav på att vapnet ska vara unikt samt komponerat i enlighet med heraldikens regler och seder.⁷

Det nya vapnet, som presenterades under överlämningsceremonin den 8 december, blev:

Sköld: Kluven i blått och guld, en bevingad lyra av motsatta tinkturer.

Ett vapen ska – som bekant – vara varken en skildring eller sammanställning av ägarens karaktär eller livsförlopp, utan en enkel och unik bild som representerar och inte beskriver ägaren.⁸ Enkelheten är ju en av heraldikens viktigaste principer. Poesin ska, enligt en metafor (som tillskrivs nobelpristagaren Ivo Andrić), vara sådan att det är trångt för ord men rymligt för tankar. Enligt samma princip ska heraldiken vara sådan att det är trångt för bilder men rymligt för symboler. En och samma föremål liksom en och samma tinktur bör därför laddas med mer än en betydelse, med fler än ett budskap.

Undertecknad brukar vara försiktig med



Ill. 5. Riksarkivarien Karin Åström Ikos vapen. Teckning: Davor Zovko. Coat of arms of Karin Åström Iko, National Archivist of Sweden. Drawing: Davor Zovko.

att använda vapenbärarens yrke som grund för hans eller hennes vapen. En person (och särskilt en släkt) är ju mycket mer än vapenbärarens yrke. En liten berättelse om en amiral illustrerar detta. Amiralen hade bestämd uppfattning att ett ankare liksom valspråket "Havet är mitt liv" ska dominera i hans vapen. Hans barn blev dock obotliga så kallade "landkrabbor" som till sjöss alltid var hopplöst sjösjuka, som tyckte att havet närmast var deras död och som mätte illa

av blotta tanken på sjöliv. Likväl var de tvungna att bära ankaret och valspråket i sitt vapen...

Utmaningen var att i så få symboler som möjligt (helst en enda) förena vapenbärens släkthistoria (som bland annat är knuten till Norrbotten) och intressen (vilka bland annat omfattar, kultur, litteratur, historia, antiken – i bemärkelsen antika tider i största allmänhet). Yrket kan inte alltid helt utestängas, i synnerhet inte när man komponerar vapen åt en person vars intressen kraftigt har påverkat både yrkesvalet och yrkesbanan. Exempelvis är historia och antika tider två fenomen som samtidigt inspirerar och möjliggör – men också föranleder – hela arkiverksamheten och i synnerhet hela Riksarkivets verksamhet.

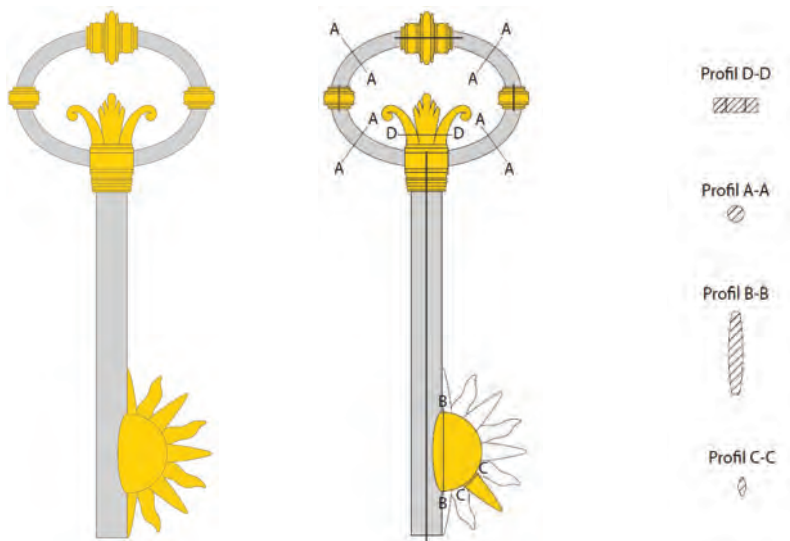
Den bästa, mest poetiska, och kanske även enklaste symbolen som omfamnar alla ovan nämnda fenomen torde vara en enkel lyra, ett urgammalt musikinstrument som visar att människan redan i sina tidigaste samhällen uppskattade – och skapade – estetiska uttryck som musik eller poesi (som ackompanjerades av lyrans toner). Både änglar och grekiska hjältar gillar lyran. Lyran har i populär kultur även egen symbolik och denna omfattar bland annat visdom, harmoni, hängivenhet, framgång och välstånd.⁹ En lyra som dessutom är försedd med vingar blir definitivt mer än ett instrument: den blir en poetisk och lyrisk symbol hämtad från fantasi- och sagovärlden, en symbol lika fantastisk och överklig men samtidigt lika självklar som gripar, drakar, lindormar och basilisker. Vingarna symboliserar även vapenbärens strävan efter att nå nya horisonter och bryta nya marker, inte minst inom sina

intressen. Statssekreterare Karin Svanborg-Sjövall sa i sitt tal vid överlämningsceremonin att Karin Åström Iko var första kvinna på flera poster och har därmed ”sprängt ett och annat glastak”.

Naturligtvis kan åskådaren inte missa att lyran också symboliserar musik. Det är känt att Karin Åström är gift med chefen för Arméns musikkår Per Iko och att musik – i synnerhet militärmusik – har därför en speciell plats i Karins hjärta. Detta innebär att vapenbärens yrke ännu en gång spelade en viss roll vid komponeringen av vapnet. Det bör dock hållas i åtanke att Per Iko, minst lika mycket som Karin själv, också har kultur, historia och antika tider som starka personliga intressen. Det återstår att se om vapnet i framtiden kommer att användas som ett släktvapen.

Två personer har således två olika perspektiv på lyran men har – precis som lyrans två halvor – förenats i en gemenskap. Klyvningen syftar också till att göra vapnet unikt. Den finska staden Järvenpää (sv. Träskända) har ju också en bevingad lyra i sitt vapen.¹⁰ Genom att byta silvret mot guld och lägga till klyvningen säkerställdes att vapnet tillräckligt skiljer sig från Träskändas.

Avslutningsvis kan nämnas att blått och guld naturligtvis symboliserar Sverige och Riksarkivet men också Norrbotten.¹¹ De heraldiska tinkturerna har även egen symbolik samt till och med egna ädelstenar och himlakroppar(!).¹² Blått symboliserar trohet, trofasthet, ståndaktighet, pålitlighet. Himlakroppen är Jupiter och ädelstenen är safir. Guld symboliserar makt, höghet, utmärkande, (strävan efter) perfektion, dygd, skicklighet, respekt. Himlakroppen är Solen



Ill. 6. Rockslagsmärke för Lunds universitets hedersledamöter. Teckning: Davor Zovko.
Lapel pin for Lund University's honorary members. Drawing: Davor Zovko.

och ädelstenen är topas samt naturligtvis guldet självt.

Att porträttera H.M. Konungen är inte lätt, i synnerhet inte på en teckning av medaljen För Nit och Redlighet i Rikets tjänst, där Konungens ansikte inte är större än 13 mm(!). Ett fel på 0,1 mm räcker gott och väl för att den porträtterade personen ska uppfattas som en helt annan person. Med glimten i ögat kan konstateras att det lyckligtvis finns ett förtydligande på medaljen: CARL XVI GUSTAF – SVERIGES KONUNG.

Rockslagsmärke för Lunds universitet

I oktober månad beställde Lunds universitet en modellritning. Uppdraget var att komponera ett rockslagsmärke för universitetets



Ill.7. Det färdiga rockslagsmärket för Lunds universitets hedersledamöter.
The finished lapel pin for Lund University's honorary members. Foto/Photo: Selinay Özbek, Akademiintendenturen, Lunds universitet.



Ill. 8. Universitetets välkända insignier: universitetets nycklar samt kunskapsspirorna "Sapientia Divina" och "Sapientia Humana". Observera att bilden inte återger de riktiga proportionerna mellan nycklarna och spirorna. Foto: Kennet Ruona.

The well-known insignia of the Lund University: the keys of the University and the spires of knowledge: "Sapientia Divina" and "Sapientia Humana". Note that the image does not reflect the true proportions between the keys and spiers. Photo: Kenneth Ruona.

hedersledamöter. Rockslagsmärket skulle bestå av en symbol som lätt kan förknippas med Lunds universitet och som samtidigt representerar hela universitetet.

Föremål som uppfyller ovannämnda krav hittades bland universitetets välkända insignier, av vilka nycklarna och spirorna blev förlagor till (delar av) rockslagsmärket. Flera förslag med olika kombinationer av nyckeln och spirorna, skickades till universitetet. Universitetet valde förslaget med en nyckel vars ax var utformat som ett utväxande huvud av en av spirorna. Det finns ingen detalj som avslöjar vilken av spirorna utgör axen varför båda spirorna, både *Sapientia Divina* och *Sapientia Humana* antas vara representerade.

Under året togs också fram förslag, på

uppdrag av två av Lunds universitets fakulteter, till nya doktorsringar och ett hattmärke. Något beslut om att anta dessa insignier har ännu inte fattats av universitetet. Dessa insignier presenteras därför senare.

Noter

- 1 Författaren tackar Henrik Klackenbergh, tidigare statsheraldiker, och Carl Michael Raab, biträdande statsheraldiker, för värdefulla synpunkter.
- 2 Stantić, 2018
- 3 Berntsen, 2007; Kälde, 1977, 1991
- 4 Svenska Kyrkan, 2019
- 5 Svenska Kyrkan, 2024
- 6 Jfr. bland annat Skandinavisk Vapenrulla, 1963-; samt Klackenbergh, 2019
- 7 Zovko, 2009
- 8 Berghman, 1960

- 9 Reese, 2023
- 10 Iltanen, 2013
- 11 Nevéus, 1996
- 12 Neubecker, 1982

Referenser

- Berghman, A. (1960). Vad menas med ett vapen? *Heraldisk Tidsskrift* 1(1), 7–9.
- Berntsen, C. (2007). *Heraldik i Svenska kyrkan: timbrering av det tredelade ämbetets vapen*. C-uppsats. Lund: Lunds universitet.
- Bibeln (Ps 27:14) (1994). Örebro: Libris.
- Bibeln (Joh. 6:33) (1994). Örebro: Libris.
- Iltanen, J. (2013). *Suomen kuntavaakunat. Kommunvapen i Finland*. Helsinki: Karttakeskus.
- Klackenberg, H. (2019). Nya heraldiska vapen, fanor och emblem 2017–2018. *Riksarkivets Årsbok 2019*, 265–266.
- Kälde, B. O. (1977). Svenska Kyrkans heraldik. *Heraldisk Tidsskrift* 35(4), 209–249.
- Kälde, B. O. (1991). Svenska Kyrkans biskopsvapen. *Heraldisk Tidsskrift* 64(7), 183–189.
- Neubecker, O. (1982). *Heraldik: källor, symbolik, användning*. Stockholm: LiberFörlag.
- Nevéus, C. (1996). Ett nytt landskapsvapen. *Heraldisk Tidsskrift* 73(8), 105–110.
- Reese, S. (2923). Lyran - Betydelse och symbolik. Hämtat 240122 från <https://avareurgente.com/sv/lyran-betydelse-och-symbolik>
- Skandinavisk Vapenrulla (1963). *Skandinavisk Vapenrulla*. Malmö: Heraldiska förlaget 1963–1971, Falsterbo/Kristianstad: Stiftelsen skandinavisk vapenrulla 1974–1990, Kristianstad: Monitor Förlaget 1991–2010, Köpenhamn: Societas Heraldica Scandinavica 2011.
- Stantić, Z. (2018). Prilog poznavanju istorije bunjevačke oficirske familije Marković. I A. Raič, S. Kujundžić Ostojić, & Z. Stantić (red.) *Na Prilomu Vikova. Studije o Bunjevcima*, 250–292. Novi Sad: Udruženje građana „Bunjevci“.
- Svenska Kyrkan (2019). Kräkla. Senast uppdaterat 2019. Hämtat 240122 från <https://www.svenskakyrkan.se/linkoping/krakla>
- Svenska Kyrkan (2024). Frälsarkransen – pärlor för livet. Hämtat 240122 från <https://www.svenskakyrkan.se/osteraker/fralsarkransen>
- Zovko, D. (2009). *Obiteljski grb. Pravo na grb, nošenje grba, usvajanje grba*. Zagreb: Laurana.

Heraldica varia

En hare og et overskæg

Et fra et heraldisk synspunkt interessant fænomen er det fynske bypatriciat og dets ubekymrede brug af våbener – ofte talende – og bomærker. Jeg har for en del år siden redegjort for denne ofte svært forklarlige brug inden for slægterne Lilliefeldt, Rosenvinge, Halvbjørn og Seeblad. Om den sidstnævnte slægt er der nu fremkommet nyt af heraldisk interesse.

I min egenskab af heraldisk konsulent for det af Nationalmuseet udgivne værk *Danmarks Kirker* blev jeg spurgt om jeg kunne bidrage til opklaringen af forekomsten af to våbenskjolde med tilhørende initialer samt årstallet 1639 på et dåbsfad af messing i Allested kirke på Fyn. Der var tale om at våben der viser et blad og med de tilhørende initialer OK samt et tværdelt våben, der i første felt viser en umiddelbart ikke identificerbar figur og i andet felt et firbenet dyr ledsaget af initialerne AHB.

For den der tidligere har beskæftiget sig med den adelige familie Seeblad var det ikke svært at genkende denne slægts søblad i det første våben, og bogstaverne OK lod sig ved hjælp af Danmarks Adels Årbog 1914 let opløse som Otte Knudsen (1575-1631), borgmester i Odense og et af denne slægts kendteste medlemmer, og lige så let kunne bogstaverne

AHB opløses som Abigael Hasebart, Otte Knudsens anden hustru (1596–1667), datter af kongens livlæge, doktor Jacob Hasebart.

Om denne Otte Knudsen bringer den ellers på gode historier meget lidt meddelssomme Adelsårbog følgende ganske farverige historie til torvs:

Født 22. maj 1575 i Odense, lærte handelen i Hamborg, rejste så til Holland, siden til Kristiania, hvor han blev skriver hos lensmanden Ludvig Munk, bosatte sig i 1598 i Odense, 1622 rådmænd, ansås for at være sit århundredes største købmand i Odense og drev bl.a. en stor øksnehandel, 1622 borgmester i Odense, ... Gift første gang 1599 med Birgitte Lauridsdatter, der var en af fru Ellen Marsvins piger, som han siges at have måttet ægte ganske mod sin tanke, idet Ludvig Munk havde overrasket ham i nævnte sin hustrus sovekammer, en forlegenhed fru Ellen hjalp dem begge ud af ved rådsnart at sige, at Otte Knudsen var kommen for at begære bemeldte hendes pige til ægte.

Dette – som man må have lov at kalde – arrangerede ægteskab resulterede i fem børn. Efter Birgittes død giftede han sig i 1613 med Abigael Jacobsdatter Hasebart, med hvem han fik yderligere fem børn.

Men dertil kommer muligvis endnu et barn, idet han er blevet regnet som biologisk far til Ellen Marsvins datter Kirsten Munk, der meget senere blev Christian IV's samle-



Ill. 1. Detalje af Allested kirkes messingdåbsfad med de to våbener og årstallet 1639.
Detail of the brass christening dish of Allested church in Funen, showing the two coats of arms with the initials O.K. and A.H.B. and also the year 1639. Foto/Photo: Danmarks Kirker.

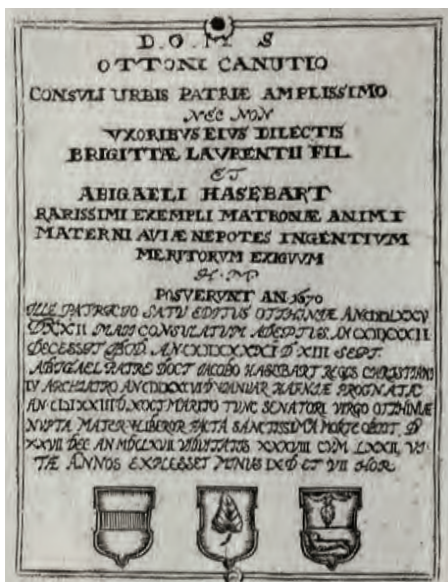
verske og mor til hendes og kongens 12 børn. Så Otte Knudsens besøg i fru Ellens sove-kammer kan således have fået ganske vidt-rækkende konsekvenser.

Men tilbage til dåbsfadet i Allested kirke. Seeblad-våbenet er helt uproblematisk, idet det svarer til det våben som stamfaderen Jørgen Knudsen fik tildelt af kong Hans i år 1500. Værre er det med hustruens våben. Og dog: Det er ganske vist ikke noget adelsvåben, men det må henregnes til den store gruppe af talende våbener, som denne gruppe af socialt højt placerede rådmandslægter er så rig på. Her er det våbenets andet felt, vi skal begynde med. Det firbenede dyr må skulle forestille en hare (tysk: Hase), og det

første felt må skulle forestille et overskæg (tysk: Bart) = Hasebart. Opløsningen af denne våben-rebus forekommer dog lettere grinagtig – formentlig helt utilsigtet. Slægten Hasebart stammede fra Tyskland, idet Abigaels farfar oprindelig var kirurg i Lübeck, men flyttede til København ca. 1553.

Allested-dåbsfadet er ikke det eneste vidnesbyrd om ægteparrets våbener. De fandtes også på deres gravsten i Odense Sankt Knuds kirke, opsat 1670 af børnebørnene. Her noterer man, at overskægget i Hasebart-våbenet er blevet suppleret med et fipskæg. – Fint skal det være!

På gravstenen optræder også Otte Knudsens første hustru og hendes våben. Det viser



Ill. 2. Kobberstukket gengivelse af nu forsvundet gravsten i Odense Sankt Knuds kirke over borgmester Otte Knudsen (Seeblad) og hans to hustruer, Birgitte Lauridsdatter og Abigael Hasebart. Den lange latinske indskrift er forfattet af barnebarnet, biskop Jacob Bircherod. I dansk oversættelse lyder den således: "Otte Knudsen, hæderlig borgmester i sin fødeby, samt hans elskede hustruer Birgitte Lauridsdatter og Abigael Hasebart, et sjældent mønster på en kone, bestemoder med moderligt hjerte, har børnebørnene sat dette mindesmærke om store fortjenester, år 1670.

Engraving of the tombstone (no longer existing) in the cathedral of Saint Canute in Odense (Funen) for mayor Otte Knudsen (Seeblad) and his two wives, Birgitte Lauridsdatter and Abigael Hasebart. The long inscriptions written by a grandson of the second marriage, bishop Jacob Bircherod. After Danmarks Kirker.

en rød bjælke i hvidt, et våben der kunne ligne et uradelsvåben, men en adelsslægt med et bjælkevåben i denne farvekombination kendes ikke.

Tilbage står kun spørgsmålet om hvorfor Otte og Abigaels våbener er blevet graveret

på Allested kirkes dåbsfad i 1639. Desværre lader dette spørgsmål sig nok ikke besvare, eftersom det åbenbart er et oprindeligt verdsligt fad, der ifølge en indskrift på fadet først er blevet skænket til kirken i 1790. Giverne var kirkens præst Berthel Holm og hustru Nicoline Holm. Fadet har med andre ord været i Abigael Hasebarts besiddelse i 1639 og kan ved arv eller gave have været i flere efterkommeres eje, inden det fandt sin blivende plads i Allested kirke.

Allan Tønnesen

Litteratur

- Allan Tønnesen: Lavadelens brug af bomærker. Slægter – Skjolde – Steder, *Festskrift til Knud Prange 1990*, s. 143–154.
 Svend Larsen: *Studier over det fynske rådsaristokrati i det 17de århundrede II*. 1965, s. 69ff.
 Danmarks kirker. Odense amt. 1995f.
 Danmarks Adels Årbog 1914, s. 448f.
 Knud Gether: *Middelalder-familier i Flensborg og Nordfrisland og deres efterkommere i Danmark, Tyskland og Norge I*. 1986–87.

Stipendiater till internationella konferenser

I Heraldisk Tidsskrift nr 125, mars 2022, presenterades för första gången en mottagare av stipendiet till minne av Antti Matikkala. Detta stipendium inriktas mot att möjliggöra för främst yngre forskare inom heraldik, i första hand med inriktning mot heraldikens beröringspunkter med faleristik, att på internationella heraldiska kollokvier och kongresser presentera sin forskning.

När stipendiet delades ut första gången var mottagaren Agnieszka Żurek. Hon höll



36th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences

Boston | 2024

ett föredrag om heraldiken i romaner av William Morris, vilket nu är publicerat i kongressrapporten från den internationella genealogiska och heraldiska kongressen i Cambridge 2022.¹

Inför kollokviet i Lund 2023 delades stipendiet ut till Huw Sherrard, som är en ung skotsk forskarstuderande som arbetar med Lord Lyon Sir Thomas Innes of Learneys påverkan på det skotska heraldiska regelverket. Sherrards föredrag kommer att publiceras i kollokvierapporten, som är planerad att komma ut omkring mot slutet av detta år. Rubriken är: *Sir Thomas Innes of Learney, Lord Lyon King of Arms (1945-1969): A 'Ventilation'*. Texten innehåller en intressant diskussion om hur en aktör inom heraldik och juridik har kunnat påverka rättsreglerna på ett sätt som blivit auktoritativt men också kan ifrågasättas.

Inför 2024 års heraldiska och genealogiska kongress i Boston tilldelas stipendiet Stefan Lægaard Andersen, en dansk tecknare och heraldiker som är känd för denna tidskrifts läsare.² Han kommer att hålla ett anförande på temat *The creation of the von Maur family tree with more than 272 individual names and spanning more than 700 years*. Bakgrunden är ett släkträd som Stefan Lægaard Andersen arbetat i ett och ett halvt år med att utforma och handmåla, och som mäter ca 150 x 195 cm. I trädet återspeglas släkten von Maurs utveckling från en liten by i Württemberg



Ill. 1. Stefan Lægaard Andersen med släkträdet över släkten von Maur.

Stefan Lægaard Andersen with the von Maur family tree. Foto/Photo: ligelinjer.dk..

till dess nutida hemvist i Iowa, USA. Han kombinerar här på ett utmärkt sätt genealogi, heraldik och konstnärskap.

Delta gärna i kongressen i Boston den 24–28 september 2024! Registrering för deltagare är nu möjlig: <https://www.americanancestors.org/icghs-2024>

Martin Sunnqvist

Noter

- 1 Agnieszka Żurek, "Restoration of Form, Reform of Matter: Heraldry in Late Prose Romances by William Morris" i Paul A. Fox (red.), *Genealogica & Heraldica XXXV Cambridge 2022*, London: The Heraldry Society, 2023, s. 25–37. Öppet tillgänglig här: <https://www.theheraldrysociety.com/wp-content/uploads/2023/10/3.-Zurek.pdf>
- 2 Se Stefan Lægaard Andersen, "Nye heraldiske enhedsmærker til Beredskabsstyrelsen" i *Heraldisk Tidsskrift*, nr. 125, marts 2022, s. 334–354.

Heraldisk litteratur siden sidst

Fornemt værk om kongelige signeter

Peter Kristiansen: *Kongelige Signeter. Heraldik – smykkekunst – legalitet*, Kongernes Samling 2023, ISBN 978-87-89542-95-9. 266 s., 498 ill. DKK 349,00. Kan købes i museumsbutikkerne på Rosenborg, Amalienborg og Koldinghus eller bestilles på rosenborg@kosa.dk, hvortil kommer forsendelsesomkostninger.

Kongernes Samling Rosenborg, København, har udgivet et prægtigt værk om samlingerne af fortrinsvis kongelige signeter på Rosenborg og Amalienborgmuseet. Den overdådigt illustrerede bog er resultatet af museumsinspektør Peter Kristiansens mangeårige interesse for og beskæftigelse med de signeter, hvormed kongelige, fyrstelige og enkelte andre personligt har trykt deres segl under deres egenhændige breve. Der er tale om små og større genstande, der tilhørte intimsfæren. Kronologisk strækker samlingerne sig fra signeter brugt af Christian IV til Frederik IX.

Studiet af danske kongelige segl har – ligesom seglvæsenet som sådant – tidligere været dyrket for den ældre periodes vedkommende og resulterede i grundlæggende udgivelser af Anders Thiset (*Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559*, København



1917) og af Poul Bredo Grandjean (*Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, København 1951). Disse udgaver er ligesom værker om mønter særdeles vigtige kilder til studiet af det danske kongevåben og danske kongelige personers våbener. Thisets og Grandjeans seglværker behandler seglaftryk, der især for de ældstes vedkommende findes i forskellige arkiver, men kun undtagelsesvis de seglstamper, hvormed aftrykkene er sat, fordi de meget sjældent er bevaret. Poul Bredo Grandjeans imponerende, systematiske værk om danske segl generelt (*Dansk Sigillografi*, Kø-

benhavn 1944) omfatter også analyser af kongelige segl, der i udpræget grad må betragtes som embedssegel, hvis brug er blevet varetaget af embedsmænd på kongernes vegne.

Det nu udgivne værk om kongelige signeter danner kronologisk en emnemæssig fortsættelse af de ovennævnte segludgaver. Men i modsætning til disse kommer man tæt på de enkelte personer ved at betragte de signeter, de kongelige og andre har haft i hånden, når de skrev breve. Bogen omhandler i alt 228 signeter. Deraf har 205 med sikkerhed været ejet og brugt personligt af kongelige eller fyrstelige personer. Alle signeter er mesterligt fotograferet af Iben Kaufmann. Deres antal er meget ulige fordelt på de enkelte personer. Således har mindst 27 signeter tilhørt Christian VI og hans dronning. Man må undre sig over, at kongeparret havde brug for så mange signeter.

I nogle indledende afsnit redegør Peter Kristiansen for, hvad et signet er, og for signeternes historie på Rosenborg. De er ofte tilgået Rosenborg fra kongelige dødsboer og blev opbevaret i Regaliekammeret. Signeters faktiske brug illustreres på udmærket vis af et portræt af en hertuginde af Mecklenburg, der sidder med et brev og et penneskaft. Foran hende ser man en rød lakstang, et tændt lys til at opvarme lakken med og en sandbøsse til det sand, som hun til sidst dryssede ud over den skrevne tekst.

Peter Kristiansen beskriver ikke kun den del af et signet, hvormed aftrykket blev sat, men også det ofte meget kunstfærdige greb af guld eller andre metaller. Nogle er smykket med fint emaljearbejde. Kroner eller monogrammer ses på flere af grebene. Bevarede etuier er også afbildet.

Signeterne er naturligvis graveret med deres motiver spejlvendt, så aftrykket i lak blev retvendt. I bogen er signeterne gengivet med den spejlvendte side mod beskueren. Men billedindholdet bliver beskrevet sådan, som aftrykket vil tage sig ud. Når der i beskrivelserne står ”til venstre”, betyder det ”dexter”, og ”til højre” betyder ”sinister”. Omskrifterne kan læses i teksten; man behøver altså ikke have besvær med at læse dem bagfra på signetfladen.

Bakkerne med kongelige segl i Rigsarkivet ses ikke at have været anvendt ved identifikation. I Rigsarkivets seglsamling har Peter Kristiansen dog været opmærksom på en ”bog” med lakaftryk af signeter udført af Salomon Ahron Jacobson. Han og faderen Ahron Jacobson anbragte deres initialer eller navn på signeterne. I øvrigt er det vanskeligt at knytte bestemte signetstikkeres navne til de fleste signeter. Peter Kristiansen peger i nogle tilfælde på juveler Paul Kurtz som ophavsmand til signeter brugt af Frederik III og hans dronning, Sophie Amalie, og Christian V. Bilagene til partikulærkammerregnskaberne i Rigsarkivet, der ikke ses at være brugt, ville formentlig kunne have afsløret nogle kunstnernavne. Men det kan i praksis være svært at knytte en regning til et bestemt signet. To signeter, der har tilhørt prins Christian (VIII) Frederik som regent i Norge, må være udført i London. Nogle af Christian IXs signeter er stukket af firmaer i Hessen og i London. Dronning Lovisas signeter er blevet til i Stockholm. Et af Frederik IXs signeter stammer fra Fabergés værksted i St. Petersborg.

I de fleste signeter er personens våben eller monogram gengivet. Det er beundringsvær-



Ill. 1. Kong Christian IV, signet fra o. 1623. Foto: Iben Kaufmann, Kongernes Samling, Rosenborg Slot



Ill. 2. Dronning Juliane Marie af Braunschweig-Wolfenbüttel, gift med kong Frederik V. Foto: Iben Kaufmann, Kongernes Samling, Rosenborg Slot

digt, at datidens signetstikkere var i stand til at gravere våbenskjolde med op til 30 felter, kroner og ornamentik på en flade, der kunne være mellem kun 1,5 og 3,5 cm. Ved alle gengivne signeter anføres mål i mm. Man får derved et godt indtryk af de flestes lidenhed.

Her vil der især blive fokuseret på signeternes billedindhold, der er graveret i karneol, agat, ametyst, krystal, citrin, safir, kalcedon, onyx, topas, granat, rubinflux, jade, rubin, røgkvarts, lapis lazuli, guld, sølv, stål, messing eller bronze.

Peter Kristiansen har bevidst afstået fra at anvende heraldisk terminologi i sine beskrivelser af det danske kongevåben. Det

forudsættes, at læseren er bekendt med, hvordan våbenerne for Danmark, Norge, Slesvig, Holsten m.m. ser ud, da der i teksten kun anføres territoriernes navne. I de til tider mange felter i de indgiftede dronningers våbener nævnes figureernes art, men man får ikke at vide, hvilke landområder, de repræsenterer. Det kunne naturligvis være gjort, men det ville have optaget megen plads og næppe have tjent noget oplysende formål. Efter denne anmelders mening havde det været tilstrækkeligt at nævne den pågældende fyrstindes hjemland, som det er gjort i overskrifterne.

Da de danske medlemmer af kongehuset

efter enevældens indførelse i 1660 alle kunne bruge det kongelige våben, er det ikke altid let at identificere den enkelte ejer af et signet, og det er heller ikke altid muligt at datere signetet nøjagtigt. Dog er der visse holdpunkter. Flytningen af de to slesvigske løver fra midterskjoldet til hovedskjoldet i 1721 giver som regel sikkerhed for en sandsynlig datering. Men helt sikker kan man ikke være, for signetstikkeren kan have anvendt et forældet forlæg. Våbenændringen i 1819, da Norges løve blev udtaget af det kongelige våben, udgør også et ret sikkert kriterium for en datering. Kæderne til Elefantordenen og Dannebrogordenen omkring et skjold indicerer, at der må være tale om en mandsperson, da kvinder på det relevante tidspunkt ikke kunne blive riddere. De forskellige kronetyper, der blev fastsat i slutningen af 1600-tallet, kan i nogle tilfælde bruges til at indkredse en bestemt person. F.eks. træffes den trebøjlede prinsekroner et stykke ind i 1700-tallet. Men snart gik man bort fra at gengive de differentierede kongelige kroner; kun på skjoldene i ridderkuppet på Frederiksborg fortsatte man at anvende dem. Der er flere eksempler på upræcise gengivelser af kronernes detaljer, hvilket Peter Kristiansen redegør for. Udenlandske rangkroner ses i f.eks. dronning Sophie Magdalenes brandenburgske slægtninges signeter (nr. 120, 121, 122). Der er tale om en tysk fyrstekrone.

I nogle tilfælde har det ikke været muligt for Peter Kristiansen at identificere signetets ejer med sikkerhed, og han har derfor ladet spørgsmålet om ejerskab stå åbent. Et signet (nr. 189) viser et alliancevåben, hvor damens våben tydeligt er Brandenburgs ørn med Hohenzollern-våbenet på brystet. Det er

sammenstillet med et våben med en jomfruørn omgivet af fire stjerner. Dette er i. felt i Ostfrieslands fyrstevåben. Signetet er derfor med sikkerhed skåret til enkefyrstinde Sophie Caroline af Ostfriesland, søster til Christian VIs dronning (jfr. nr. 122).

De mange personlige signeters varierende våbenkompositioner gør det muligt at få en forestilling om, hvad kongerne og andre medlemmer af kongehuset på forskellige tidspunkter ønskede at lægge heraldisk vægt på.

Det er naturligt, at en udgiver af kilder koncentrerer sig om objektivt at præsentere og dokumentere dem frem for at fortabe sig i tolkninger af materialet. Peter Kristiansen udviser i så henseende tilbageholdenhed med at give videregående forklaringer på de heraldiske detaljer. Men det afholder ikke denne anmelder fra at gøre sig tanker på baggrund af de mange signeter, der med udgaven er fremlagt for forskning.

Frederik III havde som fyrstærkebiskop af Bremen, fyrstbiskop af Verden og coadjutor i Halberstadt ført disse fyrstbispedømmers våbenmærker som hjerteskjold i sit våben som hertug af Slesvig, Holsten etc. (nr. 6). Som enevældig konge bestemte han efter de tabte krige med Sverige, at de tre kroner skulle føres på en mere fremtrædende måde, for mindet om Kalmarunionen var endnu levende, og håbet om at vinde især Skåne-landene tilbage var ikke udslukt. De tre kroner, som Sverige betragtede som et svensk rigsvåben, tog han personligt initiativ til at gengive tæt sammen med Danmarks tre løver og ni hjerter og Norges økseførende løve i et tredelt skjold. Det har Peder Schumacher, den senere Griffenfeld, utvetydigt skrevet i et notat dateret i 1666. Frederik III befalede

det nævnte år, at de tre våbenmærker skulle placeres alene i kongens "Signete-Ring paa fingeren" og ellers i hans "Cammer-Signet" med alle de andre våbener "i en stoor Circul runden omkring". Det er, hvad der indholdsmæssigt ses i kongens signet med de tre våbener alene (nr. 12) og i signetet med det tredelte skjold i midten omgivet af 14 mindre skjolde (nr. 14). De tre nordiske våbenmærker blev også gengivet i hvert sit skjold, men sammenstillet på samme måde med Danmarks og Norges våbener øverst og de tre kroner nedenunder (nr. 13). Kompositionen gav anledning til reaktioner fra Sveriges side og også, da efterfølgeren Christian V meget bevidst fortsatte at benytte den i sine segl (nr. 22) og også i andre sammenhænge. Den tredelte version fortsatte kongerne og kongefamiliens medlemmer at gengive i deres signeter helt ind i 1800-tallet både alene og omgivet af mange andre territorialvåbener, der for nogles vedkommende udtrykte præention. Bag det hele lå utvivlsomt kongernes ambition om at komme til at dominere i Norden og ikke mindst, da gottorperne blev konger af Sverige. Christian Vs bror prins Jørgen havde et signet med 14 felter i hovedskjoldet og Danmark, Norge og de tre kroner i et hjerteskjold (nr. 38). Det er en komposition bestående af våbenmærker for alle territorier, som den danske konge på den ene eller anden måde regerede over eller i princippet gjorde krav på. Aftryk heraf kendes fra 1681- 90. Det er interessant, at Peter Kristiansen oplyser, at prins Jørgen sendte uforseglede breve til Chr. Siegfried von Plessen med anmodning om at forsegle dem med prinsens signet i København. Det forklarer, hvorfor prinsens signet er endt på Rosenborg



Ill. 3. Kong Frederik VII, frimurersignet med Den Danske Frimurer Ordens våben. Foto: Iben Kaufmann, Kongernes Samling, Rosenborg Slot.

og ikke i England, hvor prins Jørgen var gift med dronning Anne. Plessen administrerede prinsens økonomi i Danmark. Flere signeter med samme heraldiske indhold, der ligeledes må stamme fra slutningen af 1600-tallet (nr. 32, 33, 34, 35, 36), identificerer Peter Kristiansen ikke med nogen bestemt person (Grandjean heller ikke). De af dem, hvor der både på hovedskjoldet og på det tredelte hjerteskjold hviler en krone med fem synlige bøjler (nr. 33, 36), må med rimelighed forbindes med Christian V. Versionen med de mange felter er en udløber af en komposition fra Frederik IIs og den nordiske syvårskrigs tid, som også Christian IV brugte i mange sammenhænge. Som bekendt var Christian

IV et forbillede for sønnesønnen, Christian V. Med føring af mange felter demonstrerede man sine territoriale ambitioner. To signeter tilhørende Christian Vs søn prins Carl har i et hjerteskjold bispedømmet Lübecks våben (nr. 56, 57), fordi han i nogle år var coadjutor dér. Det var et led i hans bror Frederik IVs politiske markering over for gottorperne.

Peter Kristiansen tolker ikke altid indgående. Christian IVs rettertingssegl (nr. 3) er et domssegl, ikke blot et segl ”til brug ved offentlige dokumenter”. Det er i øvrigt et segl, der egentlig falder uden for samlingens karakter af personlige segl, idet det blev anvendt af kansleren. Den store hvide hest, der udgør grebet på et af dronning Sophie Amalies signeter (nr. 19), forklares ikke nærmere. Det er ”sachserhesten (Sachsenross)”, en markant figur med en særpræget historie hørende til hendes fædrene våben; den er dog nævnt som et felt i våbenet.

Denne anmelder kan ikke tilbageholde en bemærkning til omtalen af Frederik VIIIs frimurersignet (nr. 183). Der er et St. Georgskors i øverste felt, ikke et græsk kors, og i nederste felt er der ikke et scepter eller en pil, men en lanse (Peter Kristiansen henviser til en artikel af mig, hvor våbenet er udførligt beskrevet).

Enkelte signeter er skænket af private og falder derfor uden for den kongelige intimsfære, som de personlige kongelige signeter hører hjemme i. En stor seglstampe med Frederik Vs kongevåben (nr. 132) kan være brugt af et kollegium. Det samme må være tilfældet med en stampe med Christian VIIIs våben (nr. 144). Også stampen med Frederik VIIs våben (nr. 150) har været til embedsbrug. Hvordan det store sølvsignet med Christian-

stads våben er havnet i den kgl. samling, er ukendt; i sin udgave af *Danske Købstæders Segl indtil 1660*, København 1937, gengiver Poul Bredo Grandjean to andre af byens segl, men ikke aftryk af sølvsignetet. Et jernsignet med Peter Tordenskiolds våben (nr. 75) er en testamentarisk gave fra en slægtning.

Til sammenligning kan nævnes, at der i Livrustkammaren i Stockholm findes 46 svenske kongelige signeter af lignende art som de danske. Tidsmæssigt strækker de sig fra 1640 til 1930. Det ældste har tilhørt dronning Kristina. De kan søges frem på: <https://samlingar.shm.se/sok?query=signet&type=object&institution=Livrustkammaren&offset=100&rows=50>. Der ligger ca. 60 signeter i en samling tilhørende en privat kongelig stiftelse, som Husgerådskammaren har overopsyn med. De fleste har tilhørt medlemmer af Bernadotte-ætten. I sin bog: *Dynastien Bernadottes vapen och det svenska riksvapnet*, 1944, gengiver Arvid Berghman adskillige seglaftryk sat med svenske kongelige personers signeter.

Nils G. Bartholdy

L'héraldique fait la force!

Michel Lupant, Cédric Pauwels, Jean-Marie van den Eeckhout: *Armorial de la Famille Royale de Belgique et de ses alliances européennes. Wapenboek van de Koninklijke Familie van België en haar Europese allianties*. Neufchâteau, Weyrich, 2022, ISBN 978-2-87489-744-3. 599 s. Rikt ill. 99 € på www.heraldique-royale.be.

Leopold av Sachsen-Coburg-Saalfeld blev 1831 Leopold I, belgarnas konung. Han har sedan



Ill. 1: Monumentet i Küsnacht där bilolyckan som ledde till Astrids död inträffade.



Ill. 2: Detalj av monumentet i Küsnacht. Bilden finns inte med i boken men har tillhandahållits recensenten av Cédric Pauwels.

i detta statschefsämbete följts av Leopold II, Albert I, Leopold III, Baudouin I och Albert II, och sedan 2013 är Philippe kung.

Författarna har gått igenom samtliga kungar och deras gemåler samt kungahusets övriga medlemmar och redovisar vilka heral-



Ill. 3: Bokens omslag.

diska vapen de har använt. I boken finns ett mycket stort antal tydliga och illustrativa bilder. De vapen som avbildas förekommer som målade vapen men också på silver, textilier, sigill m.m. Bildmaterialet är därmed mycket rikhaltigt och intresseväckande. Inte bara vapen som förekommer i Belgien finns med, utan också de vapen som tillverkats för Elefantorden, Serafimerorden och Strumpebandsorden. Det är t.ex. möjligt att jämföra utformningen av Elefant- och Serafimersköldarna för storhertigparet Jean och Joséphine-Charlotte av Luxemburg. För nuvarande kungen Philippe finns Serafimerskölden och Ronny Skov Andersens teckning i Elefantordens vapenbok med.

Leopold I använde ett vapen med en svart



Ill. 4: Alliansvapen på adress till Leopold och Astrid vid giftermålet 1926 från 10 000 svenska husmödrar. Prinsessan Astrid var en av prinsessorna som den mycket populära Prinsessornas kokbok var tillägnad. Notera att den sachsiska skölden är kvar trots att den hade avlägsnats ur det kungliga vapnet några år tidigare.



Ill. 5. Huvudbaner för drottning Astrid i Cathédrale Saints-Michel-et-Gudule i Bryssel, målat av Arthur De Greef.



Ill. 6: Vapenteckning av Léon Diekmann fastställd som officiell av kung Leopold III 1935.



Ill. 7: Vapenteckning av Léon Diekmann 1930.

sköld med ett lejon av guld, i sin tur överlagt med en sköld kvadrerad med det brittiska och det sachsiska vapnet. Den brittiska delen av skölden var försedd med en tornerkrage, och de delar som syftade på Hannover fanns först med men togs senare bort. De brittiska

inslagen berodde på att han 1816 gifte sig med Charlotte av England, och 1818 fick han av George III en vapenförbättring. År 1880 ändrades hjärtskölden till en sköld enbart representerade Sachsen. 1921 togs denna sköld bort, men den återinfördes 2019. Dessa förändringar i det belgiska kungliga vapnet går som en röd tråd genom boken.

Genom att ingifta personer också finns med, är flera länders eller dynastiers heraldik representerad: Frankrike, Mexiko, Österrike, Hohenzollern, Bayern, Italien, Sverige, Luxemburg... Också Kongo finns representerat, genom att Leopold II hade Kongo som sin personliga koloni. På grund av den grymma exploateringen av människor och land fick han 1908 överlämna kolonin till den belgiska staten.

Ur nordisk synvinkel är nog den svenskfödda drottning Astrids heraldik är av störst intresse. Hon gifte sig 1926 med den senare Leopold III och dog i en tragisk bilolycka i Küsnacht i Schweiz 1935. I boken finns en rad illustrationer av svensk heraldik som inte ofta har setts i Sverige (Ill. 1–2 och 4–7).

Författarna har samlat ett imponerande bildmaterial och försett det med förklarande texter på franska och flamländska. Det är alltså inte bara, som titeln antyder, en vapenbok med ett vapen för varje person. Tvärtom visas den heraldiska variationsrikedomen upp i all sin prakt. Det finns många bra exempel på hur samma vapen kan varieras i olika konstnärers stilar och för att fungera i olika sammanhang.

Martin Sunnqvist

Veiledning til forfatterne

Denne veiledningen gjelder for forfattere av tekster til Heraldisk Tidsskrift og Heraldiske Studier.

I Heraldisk Tidsskrift og Heraldiske Studier publiseres tekster innen heraldikk og sigillografi samt beslektede emner som f. eks. vexillologi, faleristikk og genealogi. Artikler i Heraldisk Tidsskrift og tekster for publisering i Heraldiske Studier skal holde et vitenskaplig nivå med henvisninger til relevante kilder og litteratur. I Heraldisk Tidsskrift publiseres normalt artikler på inntil 15 trykksider. Dessuten publiseres litteraturanmeldelser og nekrologer samt under *Heraldica Varia* kortere tekster som normalt ikke er på mer enn 4 trykksider. I Heraldiske Studier publiseres normalt tekster som er på minst 50 trykksider.

Artikler til Heraldisk Tidsskrift granskes av redaksjonen og av spesielt utpekte granskere (peer review / fagfelle-vurdering). Også tekster til Heraldiske Studier granskes av redaksjonen for Heraldisk Tidsskrift og av spesielt utpekte granskere, med mindre styret bestemmer noe annet i enkeltsaker.

Normalt blir tekster kun tilgjengelige i trykk, men etter en karenstid kan de gjøres digitalt tilgjengelige. Societas Heraldica Scandinavica forbeholder seg som utgiver av Heraldisk Tidsskrift retten til å publisere et sammendrag av artiklene på selskapets hjemmeside og i internasjonale forskningsdatabaser. Societas Heraldica Scandinavica forbeholder seg retten til senere å re-publisere de trykte artiklene fritt tilgjengelig på selskapets hjemmeside (Open Access).

Om en tekst er finansiert gjennom et forskningsstipend e.l. med krav om at den skal publiseres som Open Access, kan det gjøres. Det samme gjelder om det av en annen anledning finnes ønske om at artikkelen skal bli umiddelbart digitalt tilgjengelig. Dette forutsetter at forfatteren betaler en avgift etter avtale i hvert enkelt tilfelle. Tilbud om slik betaling gir ikke rett til prioritert publisering og teksten granskes som andre tekster som vurderes for publisering.

Manuskripter sendes til redaksjonen på epostadresse editor@heraldik.org. Den elektroniske tekst leveres i Word eller Word-kompatibelt format og bilder i et av formatene jpg, png eller tiff i tilstrekkelig oppløsning, eller vektorisert fil.

Forkortelser bør så langt det er mulig unngås (altså ikke H.T. eller lignende, men: Heraldisk Tidsskrift). Referanser innsettes i noter, og ved behov opprettes en litteraturliste. Det skal benyttes automatisk funksjon til sluttnoter. Det kreves ikke at referanser utformes på en bestemt måte, men det forutsettes at referansene utformes på en tydelig måte som er konsekvent benyttet i den enkelte tekst.

Egentlige artikler skal være utstyrt med et abstract på engelsk. Normalt skal dette være på 100-200 ord – ca en halv trykkside. I tillegg til dette sammendraget skal det leveres forslag til nøkkelord (keywords), dog ikke flere enn maks. 5 – 10 ord pr. artikkel, samt forfatterinformasjon. Nøkkelord og forfatterinformasjon skal foreligge på engelsk og det språk artikkelen er skrevet på. Artikkelens overskrift/tittel skal i tillegg foreligge på engelsk. Anmeldelser skal ha en overskrift og direkte påfølgende følgende opplysninger med tegnsetting som anført. Navn på forfattere eller redaktør: Bokens tittel (evt. undertittel eller skriftrække/skriftserie). Utgivelsessted, forlag, årstall på tittelbladet og eventuelle ISBN/ISSN-numre. Antall sider (evt. romertall + arabiske tall, f. eks. XII, 356 s.) Ved illustrerte verk antall ill., antall kart. Pris oppgis i opprinnelseslandets valuta.

Billedtekster skrives likeledes for seg i et separat dokument og nummereres fortløpende. Det brukes betegnelsen Ill./ill. både i brød- og billedtekst. Bildenes omtrentlige plassering i brødteksten markeres. Bilder med tilhørende undertekster vedlegges samtidig med at manuskriptet innsendes. Billedtekstene skal foreligge på ett av de skandinaviske språk samt på engelsk. Bruksrett til bilder skal være avklart av forfatter med fotograf/rettighetshaver og dette skal opplyses samtidig med innsendelse av manuskript med illustrasjoner. Eventuelle rettighetsformuleringer som kreves av fotograf/rettighetshaver skal innsendes samtidig.

Når manuskriptet er godkjent, får forfatteren som korrektur den av redaksjonen bearbejdede tekst. Om redaksjonen finner det nødvendig, får forfatteren korrektur av den satte tekst. Deretter kan rettelser mot manuskriptet, herunder utvidelse av tekst eller noter, ikke forventes fulgt av redaksjonen. Dersom rettelser mot manuskript er tvingende nødvendige, betales de av forfatteren.

Etter utsendelse av tidsskriftet får forfatteren et antall trykte eksemplarer av dette som tilsvarer antallet trykte sider i artikkelen.

Societas Heraldica Scandinavica

Stiftet 1959 i København, er samlingspunktet for alle heraldisk interesserede i Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige. Heraldisk Selskab har styrelsesmedlemmer i alle de nordiske lande, og foruden Heraldisk Tidsskrift udsender de Skandinavisk Vapenrulla og skriftserien Heraldiske Studier. Heraldisk Selskabs hjemmeside er på adressen: www.heraldik.org

Heraldisk Selskabs styrelse

FORMAND: Professor, jur.dr. Martin Sunnqvist, AIH, Örjagården, Örja byväg 11 A, SE-261 51 Landskrona, Sverige – sunnqvist@heraldik.org
NÆSTFORMAND: Heraldisk konsulent, kgl. våbenmaler, cand.mag. Ronny Skov Andersen, AIH, Toldbodgade 47, 1. th., DK-1253 København K, Danmark – andersen@heraldik.org
KASSERER: Administrator Hans Trebbien, Danmark – trebbien@heraldik.org
SEKRETÆR: Jur.stud. Elias Sonnek, Sverige – sonnek@heraldik.org
REDAKTØR Heraldisk Tidsskrift: Seniorrådgiver, cand.mag. Kaare Seeberg Sidselrud, AIH, FSA Scot, Norge – sidselrud@heraldik.org
REDAKTØR Skandinavisk Vapenrulla: Gaute R. Risholt, LL.M., Norge – risholt@heraldik.org
REDAKTØR Nyhedsbrevet: Tegner Stefan Lægaard Andersen, Danmark – laegaard@heraldik.org
Ortopædkirurg, dr.med. Halldór Baldursson, Island – baldursson@heraldik.org
Fhv. heraldisk konsulent, dr.phil. Nils G. Bartholdy, AIH, Danmark – bartholdy@heraldik.org
Teol.stud. Claus K. Berntsen, Sverige – berntsen@heraldik.org
Heraldisk rådgivare, fil.mag. Wilhelm Brummer, aih, Finland – brummer@heraldik.org
Underdirektør, Ph.D. Niels Arne Dam, Danmark – dam@heraldik.org
Museumsinspektør Anton Pihl, Danmark – pihl@heraldik.org
Docent, Ph.D. John Strömberg, aih, Helsingfors universitet, Finland – stromberg@heraldik.org
Ordensintendent, museiintendent, fil.kand. Christian Thorén, Sverige – thoren@heraldik.org

Skrivende medarbejdere i Heraldisk Tidsskrift nr. 129

Heraldisk konsulent, kgl. våbenmaler, cand.mag. Ronny Skov Andersen, AIH – andersen@heraldik.org
Dr.phil., fhv. heraldisk konsulent Nils G. Bartholdy, AIH – nils.bartholdy@gmail.com

Fil.kand. Jens Christian Berlin – berlin@heraldik.org

Forsker, Ph.D., førsteamanuensis Øystein Ekroll, FSA – oeystein.ekroll@nidarosdomen.no

Professor, jur.dr. Martin Sunnqvist, AIH – sunnqvist@heraldik.org

Fhv. antikvar, cand.mag. Allan Tønnesen – allanalto@gmail.com

Statsheraldiker, fil.lic. Davor Zovko, aih – davor.zovko@riksarkivet.se